

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До дипломної роботи бакалавра

На тему: «Андронік I Комнін: тиран чи реформатор? Політичний портрет на тлі
візантійської традиції»

Виконала: студентка IV курсу,
Денної форми навчання
Напрямок підготовки (спеціальність)
032 «історія та археологія»
Дон Юлія Ігорівна

Керівник: д.і.н., проф. Сорочан Сергій
Борисович

Рецензент: доц. Сергій Володимирович
Д'ячков

Харків - 2025

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Шлях до влади: між вигнанням та узурпацією	
1.1. Походження та юність: політичні амбіції та конфлікти з Мануїлом I..	14
1.2. Вигнання, інтриги та вплив коханок на ситуацію між братами.....	25
1.3. Перехід влади до Андроніка.....	34
Розділ 2. Політичний курс: внутрішня та зовнішня політика	
2.1. Економічні та соціальні реформи.....	42
2.2. Взаємодія з аристократією та централізація влади.....	47
2.3. Зовнішня політика та військові кампанії.....	52
Розділ 3 Візантійська традиція	
3.1 Портрет «Справжнього» візантійського імператора.....	59
3.2. Комнінська модель правління, порівняння з правлінням Андроніка..	64
Висновок.....	76
Використана література і джерела.....	83

Вступ

Візантійська імперія впродовж свого існування займала важливу роль у формуванні політичної карти світу. Її вплив охоплював як сусідні держави, так і країни з інших частин світу, з різними світоглядами і культурами. Візантія виступала не тільки як важливий політичний актор, але й як передовий центр науки, мистецтва та архітектури. Її досягнення в цих сферах мали великий вплив на розвиток інших країн та формування їх сучасного стану. Також варто відзначити, що Візантійська імперія володіла сильною військовою силою та успішними воєнними кампаніями. Економічно Візантія була однією з найсильніших країн у світі, її торгівля та промисловість розквітали, а це робило її привабливою для інших держав як об'єкт для завоювання. Вона була сильним лідером серед країн навколо, а провідна релігія християнство, завдяки могутності держави поширювалась на сусідні країни, через їх бажання взаємодії та можливості укласти союзи та договори щодо торгівлі з імперією. Важливу роль вона грає і для історичного розвитку України, оскільки князі постійно бажали взаємодії з нею, та орієнтувалися на неї в багатьох аспектах, будь то релігія, мова чи культурне надбання та політичні погляди, і часто намагались всіяко вкласти з нею угоди, що підкріплювались шлюбними союзами.

Постать Андроніка I Комніна в історіографії є доволі неоднозначною. Відношення та оцінка його діяльності серед істориків є доволі варіативною. Він, ще за життя проявив себе як персона неоднозначна, що завдяки власним хитрощам та завзятості завжди привертала увагу, та вдало міг маніпулювати власним оточенням, аби отримати бажане. Завдяки вдалій пропаганді та відсутності достатньої кількості джерел його образ проблематично реконструювати, але сказати, що це неможливо - буде помилковим твердженням.

Актуальність дослідження полягає в необхідності глибшого розуміння ролі особистості на прикладі Андроніка Комніна, чий методи правління та особистісні риси мали значний вплив на Візантію. Пріод його правління відіграє важливу роль в історіографії (1183-1185), оскільки є переломним моментом, між блискучою епохою династії Комнінів та занепадом із завоюванням за правління Ангелів. Дослідження цієї теми дозволяє зосередитися на ключових характеристиках інших правителів династії, які можуть визначати долю держави, що є важливим аспектом для сучасної історіографії та психології лідерства. Тема є важливою не тільки для розширення знань про історію Візантії, але й для загального розуміння, як особистісні риси політичних лідерів можуть сприяти або заважати стабільності держави. Це відкриває можливість порівняння подібних правителів в інших історичних контекстах і дозволяє вивчати їх вплив у міждисциплінарній площині, що робить дослідження актуальним для сучасної

історичної науки. Окрім цього, на сучасному етапі досліджень все більше зростає увага до вивчення питань психологічних характеристик та контекстного аналізу особистості, що може по новому розкривати вже звичні події.

Окрім цього, спроба поглянути на вже відомі події під іншим кутом дає нам можливість краще дослідити яким в результаті виявилось правління монарха, оскільки тенденція демонізації його рішень змінилася навпаки на признання його як чудового політика, саме смерть якого потім призведе до падіння однієї з наймогутніших держав свого часу. Тож, більш детальне ознайомлення з життєдіяльністю василевса дозволяє краще схарактеризувати не тільки його як правителя, в порівнянні з його попередниками та наступниками, а і в цілому роль його персони для подальшого існування імперії, і спробувати розглянути нові аспекти з його життя, що на перший погляд не відіграють важливу роль, але в результаті ставали визначними чинниками певних подій.

Об'єктом дослідження є сама фігура василевса Андроніка I Комніна.

Предметом дослідження аналіз впливу особистих якостей Андроніка на політичні та соціальні процеси у Візантійській імперії.

Хронологічні рамки включають в себе період від народження імператора Андроніка приблизно у 1117 році, та охоплюють період усього його життя аж до самої смерті монарха в 12 вересня 1185р.

Територіальні межі дослідження: охоплюють кордони Візантійської імперії за період правління Мануїла Комніна та пізніше за період правління Андроніка впродовж 1183-1185 а також – васальні країни та князівства, на які імперія безпосередньо мала вплив. Територію Малої Азії - Центральна і східна частини, включаючи провінції Лікаонію, Каппадокію, Кілікію, Близький Схід - деякі частини Сирії та Палестини, а також Кіпр, Балканський півострів, Північне узбережжя Чорного моря та Галицьке князівство. Основною ж територією подій можна виділити столицю імперії Константинополь.

Історіографічна база: Вивчення періоду династії Комнінів посягає в історіографії Візантії не останню роль, а скоріше навпаки вчені минулого були доволі сильно зацікавлені цим періодом, оскільки він є часом значного відродження та встановлення могутності імперії. Ця династія багата на визначні особистості, оскільки її перший представник Олексій Комнін є одним найбільш досліджених імператорів, оскільки саме на його життя випадає більшість існуючих першоджерел цього періоду. Його ж наступники також цікавили істориків. Значна роль у описових роботах дісталася його внукові Мануїлу, що зайнявши трон у молодому віці продовжував завойовницьку політику свого родича. Його епоха характеризується масовими військовими походами та стабільністю системи. Батько його також потрапив в зону інтересу і як

тогочасних хроністів, так і сучасних істориків. Його сину та спадкоємцю Олексію ж за причини його недовготривалого періоду перебування на престолі та юність дісталось набагато менше уваги. Деякі історики^{1 2} поєднують його правління в один розділ з Андроніком, що є доволі логічним, оскільки певний проміжок часу вони офіційно правили разом.

Останнім же представником династії є Андронік, перебіг життя якого все ще цікавить істориків та дослідників, оскільки він значно вирізнявся з поміж імператорів, завдяки власній неординарності та нетиповій поведінці як правителя. Але кількість історичних праць значно поступаються. Не можна сказати, що ця тема вивчена зовсім погано, адже на сьогодні вона складає доволі об'ємну історіографічну базу. Попри це, таке різноманіття досліджень з окремих тем та розділів не може охопити всі аспекти та питання з-за самої об'ємності та обширності, тому можна сказати, що цільної праці яка б була створена з обсягом всіх тем та урахуванням всіх особливостей не існує. На це є ряд причин таких як недостатня кількість матеріалу щодо деяких аспектів його правління. Так, якщо біографія його вивчена відносно добре, то інформації щодо його реформ та політичних вчинків доволі небагато, а точніше значно менше. Коротка тривалість його правління теж може бути однією з причин

Великий внесок в розвиток теми зробили радянські дослідники. «Історія середніх віків» під редакцією Сказкіна³ С. Д. є ґрунтовним та обширним збірником праць різних істориків, що доволі детально змогли висвітлити становище Візантії, а також висвітлено культурні особливості цього періоду у II томі.

Книга відомого сербського історика російського походження Г. О. Острогорського присвячена історії Візантійської держави, характеризує період правління Андроніка як період реакції, передбачуванім завершенням блискучого періоду.

З іншого боку, деякі візантологи, періоду після розпаду СРСР, серед яких варто відзначити Ф. І. Успенського та А. А. Васильєва, взяли до уваги більш творчий підхід до вивчення правління Андроніка I Комніна. Вони поставили під сумнів погляд на цей період як епоху мракобісся та боротьби імператора з візантійською аристократією, а замість цього вбачали його як логічне завершення столітньої династії Комнінів. Ці підходи візантологів дозволили розширити розуміння правління Андроніка I Комніна та виявити нові аспекти цього періоду. Успенський і Васильєв акцентували увагу на політичних, соціальних та

¹ Васильєв А. А. История Византии и крестоносцы. Эпоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204). – Пгг: Академия, 1923

² Успенский Ф. И. История Византийской Империи. М: Академический проект 2018.

³ История Византии: В 3 т. / Отв. ред. акад. С. Д. Сказкин. – М.: Наука, 1967. – Т. 1. – 523 с.; т. 2. – 471 с.; т. 3. 507 с.

культурних трансформаціях, які відбулися під час його правління. Вони висунули ідею про те, що Андронік I Комнін пропонував нову концепцію імператорської влади, спрямовану на зміцнення центральної влади та утвердження ідеї імперського об'єднання. Ці дослідники вважали, що період правління Андроніка I Комніна має бути розглянутий у контексті ширшого історичного розвитку Візантійської імперії.

Каждан О. П. поєднав інформацію повстання та поваленням з трону та загальний опис Візантії. Тому його праця «Два дні з життя Константинополя» буде цікавою не тільки історикам. Також варто відзначити його роботу з аналізу праць Микити Хоніата «Микита Хоніат та його час» де зроблено детальний аналіз періоду епохи Комнінів, розглянуто аспекти економіки, виробництва та соціальної структури на основі археологічних пам'яток та відомостей з праць Хоніата.

Варто відзначити ще одну працю «Андронік Комнін» Октавіуша Ю. в якій він вивчає походження імператора шляхом вивчення родоводу та простежує його складний шлях до трону візантійських імператорів, що супроводжується боротьбою та роками мандрування. При цьому автор приходить до висновку, що очолене повстання проти тогочасного ладу у Візантії, що привели до смерті Андроніка, а також активна боротьба проти існуючого ладу не були випадковими моментами, а виступають цілком логічним поєднанням багатьох факторів.

Дашков С.Б. у своїй праці також дає загальні відомості щодо його походження та діяльності, і зазначає Андроніка, як останню можливість врятувати Візантію, що вказує на відносно позитивне ставлення автора до Андроніка як політичного діяча, та зазначає про його політичний хист, що був так змарнований.

Ця історіографічна база надає дослідникам широкі можливості для аналізу та інтерпретації діяльності Андроніка Комніна, але також викликає необхідність подальшого дослідження та відкриття нових джерел для більш повного розуміння цього періоду історії, особливо це стосується саме спроби дослідити причини та психологічні аспекти, що сприяли формування його особистості.

Аналіз джерел:

Обов'язково варто детальніше ознайомитися з джерелами до цієї роботи, оскільки зрозумівши обставини в яких вони були створені, та ознайомившись з їхніми авторами можна буде краще їх зрозуміти та знайти пояснення певним поглядам, що вони зображують.

«Історія»¹ Микити Хоніата складається з двох томів, в тому першому описано 4 періоди правління василевсів, тож цей том охоплює події впродовж 1118 початку правління Іоанна до смерті Андроніка у 1185 р. Пряме відношення до нашого

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с.360

періоду мають книжки «Панування Мануїла Комніна» (1143-1180), «Панування Олексія Комніна сина Мануїла (1180-1183)» та остання книжка з першого тому «Панування Андроніка Комніна (1183-1185). Другий том охоплює проміжок з 1186 по 1206 р. і описує 6 періодів царювання наступних династій василевсів, що не були прямими спадкоємцями Комнінів. Нас вони цікавлять для загального ознайомлення, та прямого бачення результатів діяльності Андроніка та відношення до цих результатів його наступників. Ця праця є детальним описом історії Візантії та сусідніх народів з 1118 по 1206 роки і один з найкращих пам'ятників середньовічної прози. У ньому намагаються розкрити психологічні мотивації подій, а образи зображуються складними та багатими на протиріччя. Це один із основних джерел з історії даного періоду, і водночас відносно достовірний, оскільки автор сам був свідком багатьох подій або ґрунтувався на розповідях свідків.

Конкретно періоди до 1180-х років, або перші частини (І том) "Історії" були написані опираючись на роботи попередніх, не менш відомих авторів, таких як Іоанн Кіннам¹ і Євстафій Солунський², історичний матеріал, який ведеться з 1180-х років, подається в цьому творі вже з власних спостережень автора. Автор поділив увесь твір на окремі книги, намагаючись максимально детально відобразити правління різних правителів, занурюючись в їхнє дитинство (за можливості) та доволі детально описує їхні вчинки та світогляди стосовно різних речей. В текстах присутні прямі цитати, та власні оцінки та судження щодо головних подій. Попри все, поділ в цілому не є рівномірним, що виправдано різними проміжками у роках правління та різними історичними подіями. Хоніат підкреслює, що Андронік був надзвичайно підозрілим і часто вдавався до жорстоких заходів для знищення своїх ворогів. Він запровадив терор, стративши величезну кількість візантійських аристократів і навіть далеких від влади людей, щоб утримати владу. Його правління супроводжувалося масовим насильством та корупцією, що зрештою призвело до його повалення.

Дослідження праць Михайла Хоніата³ дозволяє нам глибше зрозуміти як соціальну структуру, так і культурні аспекти життя у Візантії наприкінці XII століття. Він був старшим братом Микити Хоніата та за життя був відомим візантійським письменником і митрополитом. Його праці дають відомості більше про суспільне становище навколо, та описи стосуються зазвичай соціальних, політичних та релігійних елементів тих часів.

¹ Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180) / Пер. под ред. проф. Карпова. СПб., 1859. Т. 1. Ч. 2. XII, 363 с.

² Каждан А. П. Византийский публицист XII в. Євстафій Солунський // ВВ. – 1967. – Т 28; 1968. – Т 29.

³ Михаил Хониат. Против порицающих пренебрежение публичностью. Речь в честь Димитрия Дрими (Отрывки) // История эстетики. М., 1962. Т. 1.

Іоанн Кіннам посвятив свою працю з циклу розділеного на 6 книжок «Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов». Закінчується праця на описі кінця правління Мануїла I і не включає події періоду царювання Андроніка безпосередньо. Іоанн Кіннам детально висвітив події, пов'язані з Іоанном II і Мануїлом I, тому його записи містять багато інформації про регулярні військові кампанії, політичні події та дипломатичні зусилля цього періоду. Лише частково в 3 книжці він відобразив взаємовідносини між братами, та відносно детально освітив і задуми Андроніка проти брата, і змови з іноземцями та посягання на престол у поєднанні з його войовничою діяльністю в Кілікії. Його 5 книжка також не прямо розповідає нам про втечу Андроніка з в'язниці. До того ж хроніст мав унікальний досвід від взаємодії з Андроніком, а саме протистояння на полі бою. В цілому його військові подвиги описує і Микита Хоніат, зазначаючи, що Кіннам воював проти тирана Андроніка, коли останній стояв у таборі у в фінському Леопадіумі.

Кіннам описував Андроніка як людину амбіційну, хитру і безпринципну. Він підкреслював його особисту жорстокість і готовність йти на крайні заходи заради досягнення своїх цілей. Водночас історик визнавав, що Андронік мав неабиякий політичний талант і харизму, що дозволяло йому здобувати підтримку частини населення і армії. Загалом, Іоанн Кіннам висловлював критичне ставлення до Андроніка I Комніна, підкреслюючи його жорстокість, амбіційність та підступність. Мануїла ж навпаки діяч поважав та всіляко підтримував, висвітлюючи його як мудрого та вправного володаря, тому не дивно, що він міг критично ставитися до Андроніка, котрий не раз намагався отримати імператорський трон, але попри те не ставився до нього негативно, ймовірно як історик при палаці він мав висловлювати факти та в силу об'єктивне зображення подій, або ймовірно не наважився б засуджувати Андроніка, через хороші стосунки імператора до нього, або через його високий статус, при якому навіть Мануїл за провини не наважувався його критикувати відкрито, а лише особисто, нагородивши попередньо його при свідках. Кіннам визнавав деякі позитивні аспекти правління Андроніка, а саме його спроби реформувати адміністративну систему та знизити рівень корупції. Проте, ці реформи не змогли компенсувати загальну деспотичну політику Андроніка.

Євстафій Солунський¹, був грецьким православним архієпископом Солуні. Його праці освітлюють для нас цінну інформацію про політичні та соціальні аспекти періоду, включаючи відомості з правління Андроніка I Комніна. Він зображував Андроніка як тирана, жорстокого і безжального правителя, що мав численні особисті недоліки та вдавався до надмірних заходів задля утримання влади.

¹ Две византийские хроники X века. Псамафийская хроника: Предисл., пер. и коммент. А. П. Каждана. Иоанн Камениата. Взятие Фессалоники: Предисл. и коммент. Р. А. Наследовой, пер. С. В. Поляковой и И. В. Феленковской. – М.: Изд-во вост. л-ры, 1959. 263 с.

Також є описи Андроніка як персони хитрої і маніпулятивної, зазначаючи про його «безжальність» у розправі з політичними опонентами і небачену жорстокість у здійсненні правосуддя. Твір "Взяття Солуні" поділяється на 2 частини. Перша частина описує прихід до влади Андроніка, а друга вже події, що передують захопленню і призводять до падіння міста. У першій частині багато уваги надається імператору, якого Євстафій вважає винуватцем нападів норманів та безпорадності Солуні перед ворогом, та виражає все своє невдоволення його вчинками та всіляко засуджує його, та шкодує, що не відразу розгадав справжній характер Андроніка. У другій ми дізнаємося про долю архієпископа після взяття міста та те, що він потрапив до рук колишнього пірата Сифанта, який через деякий час його відпустив.

Також для досконалого вивчення періоду правління або життєдіяльності одного з Комнінів, варто ознайомитися з іншими представниками династії, з їхніми відображеними характерами та відношенням до влади та в цілому поведінкою. Записки Никифора Врієнія¹ є також важливим джерелом для ознайомлення з подіями періоду династії Комнінів. Період, який описують ці записки, стосується періоду між царюванням Василя Другого Дуки і спробами зайняти престол Олексієм Комніном, тобто між 976 та 1087 роками. Вони були написані вже після смерті Олексія, оскільки в ще в передмові до цих записок згадується, що Олексій перед смертю передав королівський трон Іоанну Комніну. Вважається, що саме на них опиралась Анна Комніна, що була його дружиною, при написанні власної праці. Але різниця між працями велика, аби вважати це плагіатом. Мета цих записок - демонстрація справедливості вчинків Олексія Комніна, коли він позбавив Вотаніата верховної влади. Вони розповідають про невдоволення Вотаніата Михайлом Дукою та про спроби Олексія передати трон Костянтину, братові Михайла Дуки, і іншому Костянтину, синові Михайла Дуки. Описано також різні інтриги, які плелися проти Олексія що, побачивши небезпечні ситуації, допомагав піднесенню несподіваних володарів, але коли сам здобув трон, то швидко покінчив з інтригами своїх ворогів і прийняв юного Костянтина як співправителя, даруючи йому надію на успадкування трону. Також у записках описано, які мотиви були у автора під час написання цієї роботи.

Праця Іоанна Занари² «Хроніка» або «Епітома історії» за своєю суттю є унікальним джерелом, адже вона надає доволі детальний опис історії Візантійської імперії від античності до початку XII століття, та слугує важливим містком у візантійській історіографії між античною історією та середньовічною візантійською. Праця є великою історичною хронікою, що охоплює період від створення світу за біблійними баченням і аж до смерті Олексія I Комніна у 1118 році. Ця робота складається з 18 книг і є важливим джерелом інформації про

¹ Никифор Вриенний. Исторические записки / Пер. Я. Н. Любарский, коммент. А. А. Калинин. М.: Посев, 1997.

² Ioannis Zonarae Epitome historiarum / Ed. L. Dindorf. Lipsiae, 1868-1875. 6 vol.

Візантійську імперію та її сусідів. Вона використовувалася пізнішими істориками та літописцями як важливий довідник і джерело, на неї також опиралася Анна Комніна під час написання власної праці. Маємо детальну картину подій, які формували Візантійську імперію, та можемо краще зрозуміти її внутрішню і зовнішню політику, соціальні та культурні аспекти того часу. Перші 6 книг автор присвятив доісторичному періоду, де описані біблійні події і рання античність. Він опирається на різні джерела, включаючи Біблію та античних авторів. Наступні 6 книжок присвячені Римській імперії, де детально описуються події, що вплинули на історію Візантії, включаючи підйом і падіння Західної Римської імперії. Останні книги зосереджуються на історії Візантійської імперії, починаючи від заснування Константинополя і закінчуючи смертю Олексія I Комніна. Особливу увагу Зонара приділяє правлінням імператорів та їхній політиці.

Головний герой «Олексіади»¹ батько Анни, Олексій I Комнін є ключовою фігурою для всієї династії, оскільки є її засновником, і саме він вніс ключовий вклад в формування та укріплення династії. Окрім того впроваджувана ним політика не викликає негативного сприйняття його як історичної персони, чого не скажеш про його нащадка Андроніка, останнього василевса династії. Безпосередньо інформацію про царювання Андроніка ця праця не несе, через не співпадіння хронологічних рамок. Так як точні дати написання твору Анни для нас невідомі, історики можуть лише стверджувати, що до 1148 року вона ще не була завершена. У одній з глав письменниця зазначає, що перебуває відділено від світу вже тридцять років, і безпосередньо навряд чи могла контактувати з молодим Андроніком.

«Олексіада» є історіографічною працею, а саме — хронікою. Так як в ньому наявне фіксування певних подій із застосуванням особистого погляду та оцінки авторки. Робота кесариси складається з 15 книг. Наявний формальний вступ, де вона розповідає про себе та про основні події навколо та знайомить нас зі своїм батьком. Назви у кожної книжки немає. Вони є продовженням одна одної у хронологічному порядку. Книжки 10 та 11 присвячені опису хрестового походу, в інших же йде виклад політичних подій та життя її батька. Загалом, Анна Комніна у своїй «Олексіаді» систематично висвітлює період панування свого батька, і, дотримуючись хронологічної послідовності, докладно описує події зовнішньої політики Візантії від 1081 до 1118 року. Анна деталізує відносини та конфлікти Олексія I Комніна з різними супротивниками, зокрема із західними норманами, печенігами та турками-сельджуками. Також вона використовувала розповіді учасників подій, письмові свідоцтва сучасників Олексія, твори її чоловіка — хроніста Никифора Врієннія. Крім цього, Анна часто цитує велику кількість документів, які вона мала змогу використати: імператорські хрисовули,

¹ Анна Комніна. Алексіада: Вступ. ст., пер. и comment. Я. Н. Любарского. М.: Наука, 1965. 688 с.

договори. Розміри описів різних обсягів, деякі можуть сягати декількох глав, в той час як інші викладені у абзаців пару речень чи взагалі пропущені. Розкривається історія відносин та війн Алексія I Комніна з Заходом, з турками-сельджуками, з кочовими народами та з південними слов'янами.

Праця Роберта Де Кларі¹ «Завоювання Константинополя» описує нам події четвертого хрестового походу, але з точки зору хрестоносців. Де Кларі доволі детально розписує вчинки своїх земляків, про їх просування за зміненим курсом, і нападом на Константинополь. Кларі був очевидцем подій, про які описує, але при тому був лицарем, не будучи представником керівної верхівки. Його розповідь є доволі суб'єктивною, та в більшості своїй намагається виправдати хрестоносців, відобразивши їхню діяльність більш благородною та обґрунтованою, що є доволі складним завданням, з урахуванням всіх відомих нам контекстів тих часів. Доволі значна частина його роботи освітлює діяльність Мануїла Комніна, Андроніка Комніна, Ісаака Ангела та його родичів також, що теж встигли отримати імператорську владу. У його розповіді Андронік (Андрон) протиставляється Мануїлу та Ісааку, і є яскраво вираженою негативною фігурою. Упереджено негативний погляд на його діяльність, дозволяє прослідкувати, яким чином був сформований його образ як тирана та вбивці, безпосередньо за правління Ангелів. Пропаганда нової династії відіграла важливу роль для укорінення негативного образу Андроніка у історичному контексті, що доволі довго тримався. Занурення у біографії починаються з XIX розділу. Особливість праці в тому, що вона є творінням людини, що не була частиною візантійської культури, та як виявилось пізніше, один з ворогів візантійців за своїм західним походженням.

Мета дослідження: Розглянути період правління імператора Андроніка, та визначити ключові фактори, що сприяли становленню його як особистості, та сприяли формуванню виражено негативного образу серед істориків, і яким чином це повпливало на його правління як імператора.

Для досягнення поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання:

1. Розглянути родинні зв'язки Андроніка, його юність, проведену разом з двоюрідним братом василевсом Мануїлом
2. Прослідкувати за змінами у відношеннях між братами та фактором протистояння між ними
3. Ознайомитись з політичними інтригами, в які був залучений Андронік та впливом романтичних інтересів на його діяльність
4. Прослідкувати яким виявився його прихід до влади та початок царювання

¹ Робер де Кларі. Завоевание Константинополя / Пер., ст., коммент. М. А. Заборова. М.: Наука, 1986. 176 с.

5. Ознайомитися з економічними реформами та їх результатами
6. Огляд механізмів впливу на аристократію та заможних землевласників
7. Розглянути зовнішньополітичні амбіції Андроніка та впливи іноземців
8. Реконструювати ідеали візантійського імператора в очах населення
9. Порівняти політичні підходи до правління династії Комнін та Андроніка в порівнянні в між собою, та у співвідношенні з візантійськими ідеалами імператора

Під час написання роботи мною було використано **комплексну методологію**, що характеризується поєднанням різних підходів та методів для досягнення поставленої мети та більш зручного аналізу джерельної бази. Окрім загальних історичних методів, як аналіз отриманої інформації, синтез та систематизація обраного, узагальнення опрацьованих матеріалів, систематичний підбір за ораними, було використано історико-генетичний метод, що дозволяє прослідкувати за трансформацією образу Андроніка, а також детальніше висвітлити традиції спадковості. Історико-порівняльний, попри свою неточність, дозволяє співставити політичну модель правління Андроніка з його попередниками, а історико-типологічний метод дозволяє узагальнити характеристику імператора, для зручного дослідження

Психо-біографічний метод використовувався для визначення особистісних рис Андроніка та обставин його дитинства й юності, які повпливали на формування його політичних поглядів. Це, своєю чергою, дозволяє побудувати більш цілісний психологічний портрет Андроніка як імператора. Завдяки історико-психологічному підходу ми отримали можливість зосередитись на його мотиваціях та ознайомитись детальніше з його внутрішніми конфліктами, що також відігравали важливу роль та сформували його як особистість, сприяючи зміні свого положення та позбавленню впливів імператора. Окрім цього, психологічна реконструкція особистості допомагала реконструювати психологічний стан імператора залежно від його оточення та етапів життя.

Ці методи створюють міждисциплінарний підхід, який дозволяє глибше розкрити роль особистісних якостей Андроніка щодо розвитку політичних процесів у Візантії, та допоможе вийти за межі традиційного історичного підходу.

Новизною дослідження є перегляд традиційних трактувань щодо аналізу особистості Андроніка. Більш глибокий аналіз особистісних характеристик Андроніка, його мотивів, методів управління і способів взаємодії з оточенням. Це дозволить представити його не просто як історичну постать, а як яскравого правителя, чий особисті якості значною мірою визначили хід подій в імперії. Це

також дозволить відійти від сприйняття його традиційного образу як жорстокого тирана, з акцентом на його позитивних якостях, та визначаючи причини формування такого образу.

Роботу можна використовувати у подальшому дослідженні цієї теми, а також в цілому для ознайомлення з політичним становищем Візантії за період правління одразу кількох імператорів, та падіння династії Комнінів, і приходу до влади іншої – Ангелів, оскільки побічно висвітлюється політичне становище та культурний розвиток за правління Мануїла, його сина Олексія II під владою регента, падіння династії за Андроніка, та прихід до влади Ангелів.

Апробація роботи була підтверджена виступом в ХНУ Каразіна на гуртку кафедри стародавнього світу та середніх віків «AD FONTES» за темою «Андронік I Комнін: сімейне життя та родинні стосунки» 25.10.2024.

Структура курсової роботи складається зі вступу, 3 розділів, поділених на підрозділи, висновків, а також списку використаних джерел і літератури.

Розділ 1. Шлях до влади: між вигнанням та узурпацією

1.1. Походження та юність: політичні амбіції та конфлікти з Мануїлом I.

Візантійська імперія неспроста славилась століттями власною силою, як на економічному рівні, так і на військовому¹. За для керування та організацією такої великої сили, потребувались не аби які уміння та навички, та і то, як нам вказують історичні приклади, їх може не вистачити аби втриматися у боротьбі не тільки з зовнішнім ворогом, а і часто з приближеними особами². Аристократія чи заможна частина населення, діставшись до ниточок влади намагається отримати більше впливу та контролювати як можна більше галузей, аби

¹ Diehl Ch. Byzantium: Greatness and Decline / Transl. by N. Walford. – New Brunswick, N. J.: Rutgers Univ. Press, 1957. P. 28–31.

² Васильев А. А. История Византии и крестоносцы. Эпоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204). – Пгт.: Академия, 1923. – С. 42–44.

забезпечити власну стабільність та безпеку. Та і в цілому найближче оточення керівника такої імперії, не завжди бажає йому допомогти, а інколи відкрито намагається зашкодити. Сьогодні цей фактор навряд чи когось здивує, але довгий час історії, така психологічна тяга залишалась зрозумілою не всім, а також поява їх причин. При ситуації, коли людина піднімалася з низів соціального стану, таке палке бажання є відносно зрозумілим, але інша справа, коли людина вже росла достатку та безпеці, а її оточення виглядало мов ідеальний світ, де немає проблем з закриттям базових потреб, і навіть доступний певний перелік привілей. Розкішний одяг, різноманітне харчування та відсутність необхідності важко працювати має закривати у людини майже всі потреби, від базових до найвищих, як то жага до знань чи визнання, можливість до самореалізації доступні фактично без обмежень, лише в силу деяких стримуючих факторів, як то науковий прогрес чи ідеологічні переконання. Андронік Комнін, виріс саме за таких умов, як нам вказує Микита Хоніат, він виховувався разом зі своїми кузенами та кузинами, під опікою дядька Іоанна II. За розповіддю хроніста не можна зробити висновок, на якісь утиски чи обмеження Андроніка у пересуванні чи у виборі діяльності в межах палацу. Навпаки ж, він водив дружбу з улюбленим сином імператора Мануїлом, і часто розділяв з ним як і навчання, так і ігрову діяльність у вільний час. Хлопці з дитинства змогли потоваришувати та були близькими один одному.

За традиціями, царські діти мають рости в оточенні власних одноліток, при тому не обов'язково вони мають бути визначного походження. Вже у дорослому віці, саме ці товариші мають виступати підтримкою для імператора та всіляко допомагати йому, а імператор у свою чергу міг довіряти їм, і в наслідок вірності та благонадійності нагороджувати почестями та титулами. Так при Іоанні ріс персієць Іоанн Аксух¹, що був не надто високого походження, так ще й був військовополоненим в наслідок захоплення міста. Але він зміг довести власну

¹Никита Хоніат (Акомінат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с.
(дата звернення 08.05.2025)

вірність імператору, і той надав йому можливостей для самореалізації. Окрім цього, сам батько Андроніка, в юності виказав значну підтримку Іоанну, допомігши йому зайняти трон¹, випередивши свою сестру Анну Комніну та її чоловіка. Хоніат вказує, що Іоанн дуже сильно довіряв своєму брату Ісааку, що ще за життя батька виказав підтримку у виборі спадкоємця. Попри близькі стосунки між братами, сварка чи певне несходження в поглядах між ними змогла зруйнувати ці сімейні зв'язки. Тож зрада брата стала значним ударом по імператору, що попри все, вирішив пробачити свого родича, так само, як і колись сестру Анну, та привіз його до столиці, де вони разом відсвяткували не тільки перемогу Іоанна, а і возз'єднання братів. Пояснення такого всепрощення може мати одразу кілька причин. Для візантійців сімейні зв'язки відігравали важливу роль, оскільки могли значно покращити становище всього клану чи сім'ї. Клан Комнінів особливо високо цінував ці зв'язки, оскільки залучення сильних людей допомагало уникати опозиції інших кланів. Окрім цього загрозу несла і внутрішня опозиція, що могла проявлятися як і у максимально відкритому протистоянні, так і лише у невеличких сварках чи спробах дещо зіпсувати плани. Олексій I, як ми можемо зробити висновок, також привчав свого сина Іоанна цінувати кров та пам'ятати, що краще все ж намагатися йти на поступки та вміти миритися. Так він сам, попри протест своєї дружини та дочки Анни, і відкрито налаштовані позиції проти Іоанна, все ж намагався не сваритися з ними, та відкрито не відмовляв їм, обіцяючи порозмислити над її словами, а рішення все відтягував.²

Імператори зазвичай намагалися діяти згідно простому правилу, що можна сформулювати як приказку «Тримай друзів близько, а ворогів ще ближче», тому і намагалися втримати біля себе наближених до влади та особливо талановитих і вправних. Іншим поясненням цього може бути необхідність підтримувати образ,

¹ Никита Хониат. История. Т. 1, с. (дата звернення 08.05.2025)

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, 446 с.;

що має бути милостивим до своїх близьких родичів, тим самим показати себе як людину розсудливу та мудру, ще добре знає, що таке гуманність.¹

Родичі ж могли заподіяти значно більше шкоди, якщо не йти їм на поступки, як це можна побачити і по діям Андроніка, коли він переховувався від брата і також на прикладі його батька, що вирішив покинути імперію зі старшим сином та певний час переховувався, від гніву імператора Іоанна. Повернувся Ісаак лише коли до влади прийшов його племінник Мануїл, та отримавши прощення вирішив провести останні роки життя подалі від столичних ігор, хоча ще на останок спробував захопити владу вже у племянника. Андронік, хоч і виховувався у палаці, все ж зміг перейняти не тільки політичні амбіції свого батька, а й хист до військової справи. За словами В.В. Успенського, відзначався: «необычайной энергией, направляемой иногда по ненадлежащему пути»². В цілому, порівнюючи їхні біографії та аналізуючи постаті, можна знайти багато спільного, що не є дивним, а скоріше цікавим, оскільки, відносно повторюючи життєвий шлях батька, та розділивши його думки та погляди, він все ж зміг досягти омріяного титулу імператора, та отримати владу над всією імперією. Будучи онуком Олексія I, він мав значно менше шансів на прихід до влади ніж його батько. Ісаак походив зі старшої гілки династії, і міг розраховувати після смерті брата, отримати владу собі, за слабкості та неспроможності прямого спадкоємця, або за його відсутності, також він був принцем, народженим від законної дружини імператора, що також давало йому перевагу, якої не мав Андронік. Але такої можливості він не отримав, на відміну від Андроніка, що значно полегшила його шлях до влади. Порівнюючи їх, часто вказують, що саме від батька він отримав завзятий та вольовий характер, рішучість та майстерну красномовність. До того ж зовні він також нагадував його, високий статний,

¹Никита Хониат. История. Т. 1, С. 123.

² Успенский Ф.И. История Византийской империи (VI–IX вв.). — СПб.: Алетейя, 1997. — С. 498.

моложавий вигляд завжди грав на руку обом чоловікам, тим самим привертаючи увагу¹.

Матір Андроніка, на відміну від її чоловіка в історичних документах фактично не висвітлено. Попри це вона безумовно була важливою частиною його дитинства та юності. Відомостей про неї досить мало, тож все ще не можна точно встановити її історичну постать, але існує кілька варіантів на цей рахунок. Перший з них, те, що вона було сестрою Галицького князя! . На підтвердження цього факту є як прямі «натяки», так і певні припущення, вже з аналізу дій та поведінки Андроніка. Одним з фактів цього, можна вважати відомість з Лаврентіївського літопису, де зазначається: «Лета 6612 году. Володарева дочь была отдана в жены наследному принцу, сыну Алексея, в Царьград 20 числа месяца июль»² Ця теорія зібрала найбільше підтримки серед істориків. Знаючи це, можна одразу знайти пояснення певним його вчинкам, що при ознайомленні з насиченим життям здавалися б не надто логічними. Для початку це пояснює його майстерне володіння «варварською» мовою, та вміння добре видозмінювати грецькі слова, надаючи їм характерного акценту, аби здатися іноземцем. Такі витівки він проводив не один раз, особливо коли тікав від ув'язнення, та прикидався біглим рабом, спілкувався зі своїм приставленим рабом у в'язниці, або ж сповідувався на могилі Мануїла I. Аби ніхто не впізнав у ньому візантійця, він мав бути добре знайомий з особливостями тієї мови, представника якої намагається пародіювати. Це можливо досягти або за детального вивчення зазначеної мови, та ознайомленням з особливістю мовних проблем, які можуть виникнути при засвоюванні такого матеріалу, або ж за близьких контактах з носіями мови, що володіють грецькою на різних рівнях, від найнижчого, що ледь-ледь розмовляють, з явним акцентом, який він і зміг відтворити, та найвищим, доступним для іноземців.

¹ Иоанн Киннам. Краткая история царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Пер. под ред. В. Н. Карпова. ВИПДА. СПб., 1859

² Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд. вос. Лит., 1962. Т 1. с.280

Не можна не сказати також, про ймовірно грузинське походження його матері. Іншою ж версією є те, що його матір'ю була грузинська царівна Катерина¹ дочка Давіда IV Строїтеля. Оскільки інформація з джерела є також подібною, лише натякає, а не точно запевняє в цьому. З нього можна дізнатися, що одна з принцес грузинського правителя була заручена з одним з візантійських принців, На жаль, візантійські джерела щодо цього питання мовчать. Це припущення також зустрічається в історичних працях, але в свою чергу має значно менше як прямих, так і не прямих доказів.²

Але і тут виникають питання, оскільки спорідненість їхню довести важко, але є відомості про зв'язки Комнінів з грузинськими правителями, а також існування цілого княжого роду Андронішвілі, що ймовірно також має походження від близького оточення Андроніка I, але встановити, чи від його батька чи вже від нього, через його шлюбні зв'язки доволі важко. Відомості про любовні інтереси Андроніка, в свою чергу описані часто, оскільки вони становлять важливі моменти з його біографії, та призвели до багатьох скрутних ситуацій в його житті, але деталей, щодо «офіційних» дружин фактично не лишилося, ні з опису його життя, ні його батька. Тому особистість дружини кесаря Ісаака та майбутнього тирана Андроніка досі лишається не настільки встановленою, та доведеною, як би хотілося біографам династії Комнінів. Діяльність старшого брата Андроніка, нам також ніяк не натякає на особистість матері. Та і за ним не помічено ні палкого інтересу до Русі, ні до Грузії.³ Він навпаки всіляко був зацікавлений у діяльності з турецьким правителями, куди і втік. Для Андроніка могло бути прикладом яскрава поведінка його брата, що активно висловив свою негативну позицію в сторону коронованого родича⁴, за що і мусив тікати.

¹ Prinke, Rafał T. (2011), «Kata of Georgia», *Foundations* 3 (6): 489—502.

² Shukurov R. *The Byzantine Commonwealth and the Caucasus*. — Routledge, 2016. p. 209.

³ Kazhdan A. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*. — Oxford University Press, 1991. — Vol. 1. — p. 99.

⁴ Никита Хониат (Акоминат). *История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина* / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.

Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, —

Але приклади для наслідуваної поведінки, він мав і від іншої важливої при дворі постаті, що вже сама вписала себе в історію, розробляючи протягом життя ґрунтовну працю про свого батька. «Олекасаїда» Анни Комніни, не тільки вказує, на її високий рівень освіти та орієнтацію у багатьох сферах життя правителя, а і на те, що вона не була лише спостерігачем, і сама мала і хист і бажання долучитися до політичної діяльності.¹ Всі візантійські політичні події, що вона описала пройшли через її аналіз та часті коментарі, що присутні по ходу оповіді.

Для тогочасної епохи, таке стремління і в науковій сфері, і тяга до політичної діяльності була не надто типовою для жінок. Попри це, в оточенні Андроніка вона буде не останньою жінкою, що не надто відповідала консервативним уявленням візантійців про роль жінки у суспільстві. Як ніяк з приходом династії Комнінів відбуваються значні зміни в цьому аспекті, і в продовж династії це доволі легко відслідкувати. Анна Далассина, мати Олексія I, була його співправителькою як на словах, так і в дійсності. Анна Комніна – освічена дочка, активно втручалася в політичні інтриги, сподіваючись за допомогою матері посадити на престол свого чоловіка, обійшовши власного брата Іоанна. Невістка Мануїла I, Ірина, вдова його брата севастократора Андроніка, опинилася на чолі придворної опозиції. Марія², дочка Мануїла I, також оскаржувала у молодшого брата царський престол. Тож жінки-аристократки комніновської династії Візантії, попри наявні тоді патріархальні норми, завдяки високому рівні освіти, яку вони отримували та наявності міцної підтримки, намагалися всіляко змінювати своє становище, всіляко втручаючись у політично важливі справи палацу. Для такої діяльності, їм потрібні були не аби які амбіції та сміливість, і вміння знаходити соратників, щоб отримати підтримку. Окрім того, саме на її помилках Андронік міг робити висновки, щодо правильного підходу та вибору

¹ Anna Komnene. The Alexiad. Trans. E.R.A. Sewter. — London: Penguin, 2009. p. 22–24.

² Дашков С. Б. Императоры Византии. М.: Красная площадь, 1997.

правильної поведінки. Він маючи інтерес до освіти, не міг оминати її твори, та точно мав добре знати, про її вчинки.

Все ж прикладів для наслідуваної поведінки у Андроніка було більше ніж достатньо. Від відкритого протистояння та виказування власного протесту, який показала Анна Комніна, разом з чоловіком, та все ж була помилувана та змогла зберегти власне майно та статус, хоча і втратила в очах імператора всі можливі бали довіри, та перебувала у не надто прихильному становищі. Сама жінка, після невдалих спроб дістатися трону, відправилась до монастирю, де написала одну з ґрунтовних історичних праць¹, щодо опису життя свого батька «Олексаїду». Іншим типом протистояння був варіант його брата, що також не закінчився нічим хорошим, в плані наближення до візантійського престолу.

Тож ймовірніше, модель поведінки його батька виглядала найкращим виходом, але сказати точно важко, чи це з дитинства була сформована позиція, чи все ж з дорослішанням. Андронік змінив власні погляди, та зрозумів, що не хоче завжди бути другим, вирішив остаточно взятися за діяльність, або ж можливо його бажання не було настільки сильним, а лише стало наслідком багатьох спроб дещо завдати клопоту брату, та вправній пропаганді та настроюванні проти нього імператора іншими бажаними досягти влади. Як би то не було, витoki всіх протистоянь зводяться до дитинства Андроніка, яке він провів в Константинополі. Маючи змогу з самого малечку поринути у палацове життя, він не міг уникнути і інтриг, що обов'язково з'являються у подібних місцях.

Андронік, хоча й не був спадкоємцем імператора, та освіту отримав не гіршу від імператорських дітей. Та і походження його, як сина одного з принців давало йому можливість отримати доступ до всіх благ, доступних тільки заможній частині населення. Ріс він оточений освіченими людьми, іграми та полюванням. Перші роки дитинства він мав провести під вихованням матері, яка б навчила його основним вмінням, і вже потім, міг навчатися з вчителями читанню, письму

¹ Анна Комніна. Алексиада: Вступ. ст., пер. и comment. Я. Н. Любарского. М.: Наука, 1965. 688 с.

та арифметиці. Імператорський палац, не був обмежений у статках, тож наявність висококваліфікованих наставників та вчителів не була чимось не звичним.¹ Його навчання проходило у придворному оточенні, де він мав змогу перебувати тільки серед кращих вчених, дипломатів та видатних воєначальників, оскільки інакших недопустимо було мати при дворі імператора. Така близькість дозволяла йому отримувати практичні знання з самого малечку. З доволі раннього часу, його було залучено до державних справ, доступних для його віку, здобуваючи наглядний досвід управління на справжніх та актуальних прикладах. Знання законодавства, юридичних процедур та адміністративного управління були необхідні для ефективного управління імперією, тому імператорські діти повинні були знати це досконально, а їх найближче оточення, що мало допомагати в управлінні та становити підтримку для василевса теж не могли обминути цей предмет, хоча і вивчали, ймовірно у меншій кількості². Навички дипломатії та перемовин, укладання договорів та налагодження міжнародних відносин допомагали б йому у майбутньому орієнтуватися у складнощах візантійської політики, з якою він, через високе походження матиме регулярні контакти, та і в цілому було доброю практикою для його красномовності, котру постійно хвалили. Знання основ християнського віровчення та догматики було обов'язковим для кожного члена імператорської родини, і Андронік не був виключенням. Вивчення Біблії та участь у богослужіннях мали сформувати його духовний світогляд і допомагали зрозуміти глибокі моральні та етичні цінності, які лежали в основі візантійського суспільства. Окрім цього, династія в першу чергу славилася своїми воїнськими перемогами, тож юних аристократів з малечку готували до змагань у турнірах та ведення бою. Вміти триматися у сідлі, стріляти по мішеням та володіти мечем мали всі представники чоловічої статі, а от вже майстерність їхня могла значно варіюватися. А навички тактичної

¹ Успенский В., История Крестовых походов, Москва, 2012, с. 45

² ² Norwich J.J., Byzantium: The Apogee, New York, 1992, p. 123.

майстерності, стратегії та ведення бою мали можливість закріпити у постійних військових кампаніях, що постійно проводилися ще за царювання Олексія I.

Для візантійської еліти, освіта була важливим фактором, і високоосвічених людей при палаці шанували.¹ Для прикладу, одним з аргументів дружини Олексія I, високий рівень освіти виступав як одна з переваг для просування власного зятя та дочки Анни Комніни у змаганні за титул спадкоємців престолу.² Звісно, там були й інші нюанси, але сама суть того, що це висувалося як можливе. Тож оточення майбутнього імператора мало бути зразково освіченим. Свій рівень Андронік неодноразово демонстрував при дворі, де і набув статусу зразкового.³ При аналізі його постаті, не вказати про його комунікативні навички буде значною помилкою, оскільки в поєднанні з приємним і навіть виключно гарним зовнішнім виглядом, він вмів справляти про себе добре враження, та заручатися підтримкою.⁴

Саме це часто ставало його перевагою, оскільки він завжди мав однодумців, та шанувальників, а високе походження та близькість до імператора робило його бажаним гостем навіть для правителів інших країн. Та і в цілому, завдяки високому рівні освіти та знань, що освоїв він ще з юності, він мав прагнути мудро, та застосовувати свої знання лише з добрими намірами. Варто зазначити й історичний контекст, що безсумнівно охоплює царський престол. Те, що влада переходила від батька до сина, було правилом, але нерідко порушувалось, не тільки через значну кількість лазівок, а і за вищезгадану тягу до влади, будь яким шляхом. Щоб забезпечити наявність законного спадкоємця, принц має виконати ряд умов, як то народитися у законному шлюбі, і саме за царювання батька. Таким чином, народжені в пурпурі принци мали повне право заволодіти імператорським вінцем, а якщо принців було декілька, саме улюбленець імператора мав стати його спадкоємцем. Але така картина часто здавалась

¹ Анна Комніна. Алексіада. Пер. з грец. М. Мейер. М.: Наука, 1996. С. 114

² Garland L. Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527–1204. London: Routledge, 1999. p. 204.

³ Angold M. The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London: Longman, 1997. p. 189.

⁴ Nicetas Choniates. Historia. ed. J.-L. van Dieten. Berlin–New York: De Gruyter, 1975. p. 327.

утопічною, хоча після приходу Олексія I, аж до приходу до влади Андроніка I, все ж таки працювала. Але історичний контекст попри це давав і інші приклади, в першу чергу сам прихід Олексія I не відповідав цим давнім правилам¹, саме тому пропаганда зі сторони його матері, що була його співправителькою, всіляко поширювала віру у необхідність порятунку імперії від злісної узурпації². Анна Комніна в свою чергу поширила та закріпила образ благочестивого рятівника у вигляді свого батька³, але не виключено, що і до її праці такі думки ще з дитинства оточували наступних імператорів та їхнє близьке коло. Така позиція показувала, що владу можна відібрати у не надто вправного імператора, таким чином «врятувавши» імперію⁴. Особливо, такий аспект дуже цікавив близьких родичів правителя.

Його кузен Мануїл в свою чергу, виховуючись в подібних умовах мав одну значну різницю, а саме рослини його як одного з майбутніх спадкоємців, до того ж він був улюбленцем імператора, і саме завдяки цьому зміг отримати владу, а період його правління вважається завершення блискучої епохи всієї династії. З Мануїлом у Андроніка з дитинства склалися хороші стосунки, що зближувало їх та робило товаришами. Вони разом відвідували заняття, гуляли та полювали. Багато часу вони мали проводити разом, до того ж «комнінівський» культ родини, тільки підсилював це. Різниці між ними у віці фактично не було, так Хоніат вказує, що вони одного року народження. До повноліття обох юнаків, вони мали багато можливостей. Прослідкувати в який саме момент між ними почали погіршуватися стосунки доволі важко, оскільки детального опису їхньої юності немає. Машина пропаганди, що розкрутилася після смерті Андроніка, з приходом до влади династії Ангелів могла значно по впливати на його сприйняття, призводячи до одночасного існування як і схвальних робіт, так і критичних.

¹ Angold M. The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London: Longman, 1997, p. 153.

² Garland L. Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527–1204. London: Routledge, 1999.

³ Комніна А. Алексіада. Пер. з давньогрецької, ред. М. Мейер. М.: Наука, 1996. — С. 214.

⁴ Haldon J. The Byzantine Wars. Stroud: Tempus, 2001

Огляду біографії та життю Мануїла присвячено не мало праць. Він в історичних роботах зазвичай зображується блискучим воїном¹ та правителем², і часто саме його період правління, протиставляють зламу, на який випало царювання Андроніка. Його смерть вважається завершенням блискучої епохи династії Комнінів. Він майже все життя провів у походах, та завоюваннях, через що здобув славу визначного воїна. Проблема між братами формувалася не один рік, і в свою чергу тривала все життя. Навіть після смерті кузена, Андронік, за словами Хоніата не відмовився від змагання, та вже не з родичем, а з його сім'єю.

1.2. Вигнання, інтриги та вплив коханок на ситуацію між братами

Тож взаємодія між кузенами з юності, складалася позитивною, але з часом, чи правильніше буде сказати з віком, відмінності між ними ставали все більш значними, в першу чергу у відношенні. Андронік, живучи у палаці, та будучи у близькому колі одного зі спадкоємців теж не міг оминати підвищеного рівня уваги та інтересу. Його вміння взаємодіяти з людьми та навички «подати себе з правильної сторони» розвивалися дуже швидко, оскільки вже у віці 18-19 років, коли його кузен був коронований, він вже мав не аби яку популярність серед двору. Що до речі є цікавим, відомостей, щодо реакції Андроніка, на спробу свого батька захопити владу немає, але судячи з того, що ніяких сварок з Мануїлом не було описано, то цю перевірку на вірність він все ж пройшов, ймовірно не втрачаючи довіри юного імператора. Попри це, відомо, що він до того ж став одним зі світи імператора, та разом з ним вирушив на нову військову кампанію. Або ж можна розцінити цю подорож навпаки, вже за фактору недовіри від імператора, та небажання лишати родича у столиці. То ж в цілому, можна зазначити, що стосунки між ними були міцними та теплими, як мінімум зі сторони Мануїла, але і виключати фактор недовіри імператора також не можна. Попри це важко конкретно визначити початок зародження недовіри від Мануїла,

¹ Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180) / Пер. под ред. проф. Карпова. СПб., 1859. Т. 1. Ч. 2. XII,

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с.

оскільки він доволі довгий проміжок часу прощав Андроніку багато. Попри це, сформувати справді міцний фундамент для їхньої взаємодії у майбутньому жодному з них не вдалося, оскільки їхнє протистояння з кожним роком все зростало.

Кіннам¹ в свою чергу вбачає початок ворожнечі та відкритої образи Андроніка саме через прихильність Мануїла до одного з аристократів, що постраждав під час одного з військових походів. Таким чином, втративши око, аристократ отримав як компенсацію сан протовестарха і титул протосеваста. Хроніст вказує, що це дуже не сподобалось Андроніку, що і підштовхнуло його до лихих замислів проти кузена². Схоже таке значне підвищення у титулі йому не сподобалось, окрім того, вказувало, що така виражена імператорська прихильність на його думку не була справедливою. В цілому, знаючи про любов Андроніка бути в центрі уваги, і ревносте бажання бути першим та кращим у всьому, поява образи з його сторони не є чимось дивним, можливо саме це стало останньою краплею у його терпимості, та переважило все ж бажання отримати, таку омріяну владу та всезагальне визнання, як першої людини імперії. Але чи дійсно, саме ця ситуація дала поштовх до такого довготривалого протистояння? Цікаво, чому саме ця подія для історика видається більш спонукальною, аніж до прикладу багаторічне ув'язнення.

Ознайомившись з його біографією, можна сміливо зробити висновок, що причинами для конфліктів між братами ставало дві речі. Першою є його спроба заручитися підтримкою, та виступити проти брата, тобто посягання на владу. Таке відношення, звісно, не могло отримати позитивну реакцію від імператора, оскільки рідкістю було, щоб правитель добровільно відмовлявся від влади, надаючи перевагу збереженню родинних стосунків. Принців, схоже з дитинства

¹ Киннам Иоанн. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Пер. под ред. В. Н. Карпова. СПб.: ВИПДА, 1859. Т. 1. Ч. 2.

² Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180) / Пер. под ред. проф. Карпова. СПб., 1859. Т. 1. Ч. 2. XII, 363 с.

ростили з розумінням, що влада та царський скіпетр, це найважливіше, що може бути, таким чином зрощуючи в них в першу чергу жагу до влади, і вже тільки потім розуміння важливості родинних стосунків. Другою ж, можна визначити любовні інтереси Андроніка, що на дивне співпадіння часто стосувалися близьких родичок, особливо племінниць. Зазвичай такі зв'язки отримували засудження як і від суспільства, так і від самого імператора Мануїла, що попри все також частенько порушував релігійні та суспільні норми, заводячи романи зі своїми родичками.

Виправдати таку взаємодію бажанням зберегти чистоту крові не можна, оскільки це протирічить в першу чергу як церковним застереженням щ хоч і втрачали авторитет, але все ж мали певний вплив на населення. Так є і більш вагомим на той час аргумент, а саме політика династичних союзів, що сприяла одруженню вищої аристократії на чужоземних принцесах. З метою налагодити стосунки між імперією та сусідніми країнами, і залучитися необхідною підтримкою така політика проявила себе як найбільш вигідна, до того ж у період постійних військових походів, коли гарантії миру треба було підкріплювати чимось більш вагомим, аніж обіцянки. Андронік, з юності змагавшись з Мануїлом за першість, активно копіював його погляди та відношення. Так до прикладу, його стосунки з двоюрідною племінницею Євдокією,¹ він всіляко виправдовував наслідуванням монаршого прикладу. Окрім цього намагався виправдати власний вибір тим, що він не є таким розпущим як вчинок імператора, оскільки це дочка його двоюрідного брата, а не рідного. Попри всі обставини та попри те, що Євдокія була вдовою, на Андроніка полилось немало засудження, а найбільше невдоволення висловлювали її родичі чоловіки. Тут і зароджується одна з проблем Андроніка, оскільки ображені таким вчинком родичі, всіляко намагатимуться розлучити такий союз, використовуючи всі доступні методи. Мануїл, можливо від любовного інтересу брата свою

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с. 131

прихильність не змінив, але від наклепів та звинувачень у зраді захищений не був. Тож як би не виправдовувався та не відбивався від таких звинувачень Андронік, а все ж посіяти недовіру вони цілком могли. Та і фізично відбившись від нападу родичів дівчини, він лише сприяв поширенню пліток про свою скандальну персону, і разом з цим про ймовірну зраду. Але і вигадувати зради довго не прийшлося, оскільки Андронік, за словами Кіннама все ж вирішив спробувати заключити союз одразу як програв не одну битву в Кілікії, в тому числі через власну безвідповідальність та безтурботність. Хоч він і зміг у поєдинку один на один збити з коня князя Арменії Тероса, та все ж не зміг проявити власті таланти, і здобути перемогу.¹

Під час своєї не надто вдалої воєнної кампанії в Кілікії Андронік зміг вийти на зв'язок з кількома ворогами Візантії. Змігши заручитися підтримкою від короля Палестини та Персидського султана, він писав правителю Піонії, що згоден обміняти його прихильність та підтримку на міста Найс та Бранічев, які отримав під управління від імператора. Він також спробував приховати цю взаємодію але не вийшло. Його лист з назначеним часом та місцем для воєнної допомоги потрапив до рук Мануїла, що вирішив не діяти одразу а почекати поки Андронік сам себе викриє, або ж відкрито виступе як зрадник. Так описує Кіннам, дивуючись, чому Мануїл одразу не схопив зрадника, але чи дійсно Мануїл зміг перехопити цього листа? Кіннам, описуючи розсудливість імператора, міг перебільшувати його знання та почесі.

Попри зраду він все ж відкрито захищав Мануїла від лихих слів інших аристократів, що всіляко принижуючи імператорські заслуги, вихваляли лише заслуги попереднього імператора, тим самим принижуючий Мануїла. Андронік навіть намагався кинутися в бій з одним з аристократів але був зупинений. Подальший момент вже нагадує елементи з пригодницького роману більше, ніж з життя, оскільки розлючений, він через деякий час доглядав свого коня, і

¹ Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180) / Пер. под ред. проф. Карпова. СПб., 1859. Т. 1. Ч. 2. XII, 363 с.

побачивши це імператор, запитав про цілі такої турботи, та відповідь прийняв на свій рахунок. Він вирішив, що слова про вбивство¹ заклятого ворога та подальша втеча стосуються саме його, а не аристократа, тож не витримавши прийняв рішення, посадити Андроніка до в'язниці² у Константинополі. Тож бажаючи того або ні Андронік підставив сам себе, за що і втратив довіру імператора остаточно, та був ув'язнений. Але при цьому не осліплений та не вбитий, що вказує про те, що імператор все ж не міг вбити родича, тому попри загрозу лишив його живим.

Цікавим спостереженням є те, що зовнішність його описується доволі порізнному. Так, Кіннам нам в одній з книг зазначає, що він був жахливим, страшним, погляд в нього був злісним та хитрим. Ще будучи відносно молодим, він зазначає, що зовнішність його була його внутрішнім відображенням — такою ж мерзенною та жахливою, оскільки вбачав в ньому злодія. В той час як в інших джерелах можна зустріти згадку про те, що він був, якщо не симпатичним, то точно тою людиною, яка приковувала увагу своєю красою і статтю. До того ж, неодноразово будучи фаворитом жінок, він завойовував їх не тільки титулом та харизмою, а й зовнішньою красою, бо, як вказує Хоніат, він навіть у віці виглядав доволі моложаво та статно. Таке різноманіття є вказівкою на відношення автора до Андроніка. Так, Кіннам, будучи вірною людиною Мануїла, восхваляв його як людину мудру та розсудливу. В той час його противник, кузен, інколи не обходиться без коментарів про власну зраду чи погану сутність. Хоніат же, навіть описуючи зовнішність Андроніка при приході до влади, зазначає, що він залишався привабливим, та симпатичним, навіть виглядав молодше свого віку: «Царствовал Андроник два года, а один год управлял делами без порфиры и царской диадимы. При прекрасном телосложении он имел завидную

¹ Юрьевич А. Андроник I Комнин. — СПб., 2002. 250 с. <https://coollib.net/b/455300-oktaviush-yurevich-andronik-i-komnin/read#r219:~:t> (дата звернення 08.05.2025)

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с. 163

наружность. Стан у него был прямой, рост величественный, лицо, даже и в глубокой старости, моложавое.»¹

Після таких витівок, починається мало насичений на події період життя Андроніка, який він проводить у ув'язненні в столиці. Втекти йому вдається завдяки вдалим обставинам, а також

В цілому детальна інформація про життя першої дружини останнього імператора з Комнінів, у літературному доступі відносно обмежена. Історичні джерела зазвичай фокусуються на діяльності самого Андроніка. Але дружина такої багатосторонньої особистості оминула увагу істориків, та залишається мало розкритою. Попри все вона беззаперечно мала певний вплив на політичне життя візантійського двору, як це було характерно для жінок цієї епохи, до того ж будучи заміжньою за не останньою людиною в імперії, що була дуже близько залучена до керівних процесів країни. Окрім всілякої можливої допомоги чоловіку, як то визволення його з в'язниці, та доглядом за дітьми, вона у тогочасному розумінні, ймовірно, брала участь у суспільному житті та подіях, що відбувалися в Константинополі, а можливо, й мала вплив на деякі рішення, які приймав її чоловік. Окрім допомоги при втечі вперше, вона, ймовірно, приймала участь у його визволенні і вдруге, коли вже допомагав і раб-іноземець, що був приставлений до її чоловіка. Ймовірно пізніше, розгніваний імператор змусить жінку офіційно розлучитися з чоловіком, але відомостей про це дуже мало.

Покинувши імперію у спробах втекти від всеосяжного гніву свого брата, Андронік вирішив поселитися на певний час жити в Антіохії, де ймовірно за випадкових, або ж зручних обставин закохався в молоду принцесу Філіппу², котра була молодшою сестрою антіохійського князя Боемунда III. Хоча

¹ Цит. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). с.442

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). С. 117

майбутній імператор вже був не молодим, він зміг зробити її своєю коханкою, приклавши до цього, відповідно, певні зусилля, і навіть пізніше одружився. Але і цей союз не зміг протриматися довго, оскільки виявилось що дівчина є сестрою антіохійської принцеси Марії-Ксенії, що на той момент вже була дружиною його коронованого брата Мануїла. У зв'язку з цією новиною, всі дії Андроніка по завоюванню її уваги виявилися марними, якщо вбачати тут суто романтичний інтерес. Дізнавшись про таку близькість, Мануїл вкотре наказав схопити Андроніка тому стосунки з дівчиною в будь-якому випадку було покінчено. Або ж можливо навпаки, Андронік домогся бажаного ефекту. Дуже мало ймовірно, що Андронік не знав ким є його нова подруга. Дивним видається співпадіння, що неодноразово коханками ставали саме близькі родички імператора. Такі зв'язки вважалися сороміцькими, для кого то б не було, а якщо ще й згадати розбіжність у поглядах імператорської пари, що мали пролатинські погляди і неодноразово доводили це пом'якшенням умов для іноземних торговців, і всезагальну нетерпимість їх від Андроніка, то можна зробити висновок, що такий вибір робився цілком свідомо, до того ж маючи одразу кілька цілей, розгнівати коронованого родича, залучитися ймовірною підтримкою від нової коханки та більш лояльних її родичів, а також розважити себе близьким спілкуванням з вродливими та до того ж високоосвіченими жінками. Не виключено, що такі союзи мали на меті привернути до себе увагу, тим самим приховавши інші моменти, наприклад змови з іноземними правителями, та замахами на Мануїла. Але тут можливе і інше, більш росте пояснення, суть якого в тому, що згадані жінки, є «згаданими» саме через свою приналежність до династії, в той час інші, менш титуловані романтичні інтереси не варті на думку хроністів і згадки. Та і до того ж ці зв'язки не викликали стільки осуду, через більшу родинну віддаленість від імператора. Попри це Каждан О. П. у праці «Никита Хонниат и его время»¹, зазначає цей аспект як виключно результат палкого бажання та інтересу, не вбачаючи у цьому ніяких політичних чи особистих вигод. В

¹ Каждан А. П. Никита Хонниат и его время / Подгот. изд. Я. Н. Любарского, Н. А. Белозеровой, Е. Н. Гордеевой; предисл. Я. Н. Любарского. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2005. С.106

контексті йшлося одразу і про Мануїла і про Андроніка, тож говорячи про імператора, то тут безсумнівно можна підтримати це висловлювання, а от говорячи про Андроніка, здається варто залишити припущення, про наявність корисливих дій, з певними цілями.

Любов'ю у жінок Андронік користувався за всіх можливостей, однією з таких була його наступна дружина, що теж знову ж таки була вдовою, але вже ієрусалимського короля Балдуїна III. Юна та чарівна Феодора, проживала сама, і була племінницею Андроніка, яка вже довгий час проживала за кордоном, та давно покинула столицю імперії. За походженням, молода княгиня була і племінницею Мануїла. І вкотре, імператор довідавшись про їхні стосунки, не дасть можливості Андроніку оселитися в Антіохії¹, що призведе до його втечі, разом з коханкою, та довготривалим мандрам, що знову ж таки зупиняться через організовані набіги Андроніка. Вся їхня подорож була насичена пригодами. Подорожуючи іншими країнами, їх всюди зустрічали з великою гостинністю та обдаровували подарунками. Вбачаючи в Андроніку ниточку, що може ослабити імператора, іноземні правителі намагалися налагодити з ним хороші стосунки. Таким чином, сказати, що Андронік та його кохана бідували або жили скромно, буде помилкою. У своїй подорожі вони відвідали і Дамаск, і Багдад, і вирушили до Харану, а вже звідти — до Мардіна та Ерзурума. В 1170-х роках є відомості, що вони зупинилися в столиці Грузії — Тбілісі, де Феодора народила першого сина Олексія². Згодом вона подарувала Андроніку і дочку. Зважаючи на те, що не так далеко оселився старший брат Андроніка, то додатковий притулок та підтримку йому завжди було організовано. Цей період був насичений політичними інтригами, романтичними пригодами та безперервними зусиллями повернутися до Візантії з новими силами. Такі мандри остаточно сформували

¹ Диль Ш. Византийские портреты: Пер. с фр. — М., 1914. Вып. 1. — 395 с.

² Диль Ш. Византийские портреты: Пер. с фр. — М., 1914. Вып. 1. 395 с. Вып. 2. 375 с.

його як політика і лідера, але і в свою чергу, як зазначає Хоніат, навчили його більшої жорстокості. Однак і з Грузії Андронік поїхав у володіння сельджуків, де поселився у фортеці на кордоні з Візантією, де і знову почав здійснювати постійні набіги.

Мануїл в цей раз, знову не бажаючи витратити багато сил на родича, вирішує з ним примиритися. В цей раз на користь його побажань, виступала захоплена Феодора з дітьми, через прив'язаність до якої, Андронік ймовірно вирішив знову піти на поступки. Примирившись з поразкою, Андронік не зміг втриматися, аби не розіграти трагі-комедію перед імператором. Його витівка з кайданами могла нести в собі більше сенсу, ніж просто поглумитися над усім, що відбувається навколо, і в першу чергу над імператором. В цій його витівці, можна побачити одразу кілька цікавих моментів. В першу чергу тиск на авторитет імператора, з вбачанням у ньому в першу чергу людину не стільки справедливу, а гуманну та наділену рисами прощення до ображених. Так неодноразово робив і його батько імператор Іоанн, пробачивши зраду своєї сестри Анни¹, і не без долі подібних думок, він пробачив і батька Андроніка. Тож така витівка несла в собі не тільки видимість розкаяння, та додаткове приниження, а і ймовірно мала ціль натякнути, на подвійну гру Андроніка. Він перебуваючи в кайданах, та в ногах імператора, все ще вміло маніпулював не тільки ним, а і місцевими придворними. Відповідно після такого виступу, він отримав прощення від правителя, та змігши забрати дружину з дітьми був надісланий з Константинополю, керувати багатим Понтом у Пафлагонії на берегах Чорного моря. Пізніше Андронік приніс письмову присягу на вірність перед спадкоємцем візантійського престолу— сином Мануїла Олексієм II. У стосунках між братами настало перемир'я. Андронік зайнятий полюванням та розвагами не проявляв видимого інтересу до політичних справ, а Мануїл в свою чергу, сподівався правити ще років 10, і чекав на дорослішання свого спадкоємця.

¹Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII.c. 15-16

На період подальшого його подружнього життя ми не маємо відомостей чи скінчились його романтичні пригоди, чи ймовірно він все ж вирішив утихомирити власну пристрасть до жінок, хоча навро чи у нього вийшло стати вірним та люблячим чоловіком, але до смерті Мануїла, Андронік у столицю не надто навідувався, і у скандальних зв'язках звинувачений не був. Відомостей щодо Феодори та її смерті ми теж нажалі не маємо, але знаємо, про нове одруження Андроніка, вже на дружині вбитого ним племінника, а саме 12 річній принцесі Анні-Агнесі вказує, на або розлучення або смерть Феодори, якщо ж вони, за роки подорожей все ж були одружені. Скоріше за все, шлюб між ними не було, оскільки, Ірина, їхня дочка вийшла заміж за незаконнонародженого сина Мануїла, Хоніат зазначає, що різниця у законності походження у них не надто велика.¹

Але не прямі згадки про жінку, вже після початку правління Андроніка присутні. Згадується, що вона просила Андроніка посприяти поверненню з полону племінника Ісаака, що незабаром вирушить на Кіпр, і захопить там владу, проголосивши про вихід його з під влади імператора. Чи постраждала жінка від руки Андроніка, як і інші родичі Ісаака невідомо. Люди тих часів, на диво сучасників, засуджували новий шлюб Андроніка з юною Анною, але при тому, дивилися крізь пальці, оскільки з політичної точки зору цей шлюб був найкращим рішенням. В цей же час Микита Хоніат повідомляє про незчисленні його зв'язки з жінками, з початку аристократками та ближніми до корони, а потім вже навіть зі звичайними столичними жителями. Тож і тихе сімейне життя, і відсторонення від влади буде лише до повернення Андроніка в столицю, як регента імператора.

¹ Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с. 392

1.3. Перехід влади до Андроніка

Смерть Мануїла була жахливим потрясінням для жителів столиці.¹ Але цього б можна було позбутися, аби Мануїл подбав про свого спадкоємця, вміло призначивши регента, для свого малолітнього сина, що був коронований одразу після його смерті². Не можна запевняти, що і цього регента Андронік не зміг би позбутися, але не можна виключати, що був шанс на більш позитивний розвиток подій, з більш зацікавленими людьми при владі, аніж імператриця Марія Антиохійська, та її фаворит. Таким чином Олексій II, залишається єдиним коронованим представником законної влади. Але в силу своєї юності, він не міг повноцінно взяти керування імперією в свої руки. Андронік же в свою чергу, лишався найстаршим представником династії, хоча і походив вже з побічної гілки, та не був народженим «в пурпурі», але мав певні права на владу. Перехід трону не до спадкоємця, а до старшого найближчого родича також було звичною справою, але несло в собі часові обмеження, оскільки офіційно керувати від Олексія II він мав би до його повноліття та готовності взяти на себе таку відповідальність. Або ж могло забезпечити більш довгий час правління, оскільки перший спадкоємець, влади так і не отримував, і відповідно не завжди доживав. Таким чином, завжди залишався рятівний гачок, у вигляді старшого кровного родича, оскільки інколи спадкоємців у імператора могло просто не бути, або ж вони не були чоловіками. Думки про воцаріння на троні жінки, не були чимось абсурдним та диким, а скоріше розглядався як один з варіантів, коли вже немає іншого виходу.³ До народження Олексія II, дочка Мануїла Марія, що в подальшому очолить опозицію проти мачухи, була представлена разом з чоловіком, як спадкоємиця. Цікавим є те, що саме в цей момент, Андронік відмовився давати клятву вірності їй, та Мануїлу, що за відсутності офіційних спадкоємців вбачав це єдиним виходом. Андронік, не бажаючи давати присягу вірності, все ж виявився правий, оскільки нова дружина змогла народити йому

¹ Дашков С. Б. Императоры Византии. М.: Красная площадь, 1997. С. 128.

² Vasiliev A. A. History of the Byzantine Empire, Vol. 1. University of Wisconsin Press. P. 101.

³ Mango C. The Oxford History of Byzantium. Oxford University Press, 2002. P. 76.

такого очікуваного спадкоємця. Але, Мануїл схоже боявся до останнього приближення Андроніка, і не довіряв йому, оскільки і досі не бажав постійно бачити родича в столиці. А також до останнього не вірив прогнозам лікарів, що не обіцяли йому довголіття, на відміну від імператорського астролога. До того ж навряд чи піднімав тему регентства під опікою його старшої дочки Марії, та її чоловіка, що як відомо дуже не любила мачуху, та брата. Та й в цілому, не бажав обирати кого б то не було, на посаду регента. Тож прибувши вже на поховання свого родича, Андронік побачив в цьому знак, що час починати діяти. Він не поспішав у власних діях, оскільки планував відкрито не відображати власні наміри, а навпаки, зробити все тихо, так ще й не власними руками.¹ Таким чином, під покровительством Андроніка, почалась підготовка до державного перевороту. Андронік славився своєю любов'ю до театральності, та небажанням діяти відкрито, скоріше навпаки, його образ, який він з таким завзяттям формував навколо себе, не давав йому просто приїхати в столицю та позбутися імператриці. Саме тому, виявивши ще кількох високопоставлених осіб, Андронік вирішив взаємодіяти з ними, тим самим, фактично очоливши опозицію. У змові приймали участь і його діти, а також старша дочка Мануїла кесариса Марія, з чоловіком, і грала далеко не останню роль у всьому процесі. Андронік же всіляко приховував свою причасність до, продовжуючи робити вигляд, що його все влаштовує. Окрім цього, він намагався не допустити згуртування опозиції. Змова була вже спланована, але була в останній момент викрита. Фактично всіх схопили та ув'язнили, лише Марія з чоловіком змогла втекти до храму Св. Софії, та зібравши навколо себе як і військових, так і простих жителів зайняти оборону позицію. Залучити її до перемовин не вийшло, тож розбрат поширився на жителів столиці, що переросло у бої з імператорським військом. Андронік же, отримувач інформацію від своєї дочки, і після завершення константинопольських сутичок, почав збирати однодумців. Його листи

¹ Успенский Ф. И. История Византийской империи XI-XV вв.: Восточный вопрос. — М.: Мысль, 1997.

стосувалися всієї впливової верхівки, що в першу чергу була дуже лояльною до Мануїла. Він вирішив зіграти на емоціях та асоціаціях, оскільки використовував власну клятву вірності як причину для усунення імператриці та її фаворита. Окрім цього, його самого постійно підганяли почати швидше діяти листи кесариси. Вона в свою чергу, схоже сподівалася використати Андроніка для усунення проблеми, оскільки власними силами не змогла взяти верх, хоча і вибила собі право повернутися з храму у палац без конвою стражі, та обмеження у вигляді кайдан.

Андронік, попри всю свою красномовність та харизматичність, не зміг залучити на свою сторону кількох очільників міст, що були підтримкою фаворита протосеваста Олексія. Тому вирішив просто обійти їх, не наважуючись на військову діяльність. Але, на противагу його новозбираному війську, чи як його характеризує Хоніат «скопцом дрянних поселян»¹, виступив Андронік Ангел, але не зміг виграти бій, тому спочатку повернувся до столиці, де прийняв рішення зайняти сторону Андроніка. Подібна ситуація і з флотом, що мав обороняти столицю від війська Андроніка, що в свою чергу все ще залишалися досить незначими. Керуючий флотом Андронік Контостефан, і перед цим і Георгій Ксіфілін, назначений послом мав переконати Андроніка відмовитись від задуманого, та отримавши нагороду повернутися назад, і не втручатися у політичні справи. Ксіфілін же, навпаки вмовляв Андроніка не відступати, та виказував всіляку підтримку і його поглядам та й діяльності.²

Попри те, він і тут вирішив скористатися хитрістю, аби створити імітацію масового війська. За його наказом натягувалися додаткові палатки, та розпалювались окремо вогнища. Таким чином Андронік знову грав зі свідомістю людей, видаючи бажане за дійсне всіма можливими шляхами, до того ж активно залучаючи у свої ряди все більше прибічників. Здали ж регента його ж охоронці,

¹Цит. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с.315

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. с.319

спочатку ув'язнивши а потім, після кількох днів перебування у в'язниці його було вирішено переправити до табору Андроніка як презент від жителів міста, де його вирішено було осліпити. У порівнянні з майбутніми взаємодіями з аристократами, таке покарання за спробу узурпації влади здалося всім цілком об'єктивним, та не викликало жодного занепокоєння та засудження.

Окрім цього, Андронік вирішив випустити народний гнів у здавалося б корисне русло, тим самим відверто продемонструвавши свою позицію, щодо питання латинян, та затвердити себе, як противника прозахідних поглядів. З його схвалення цілий квартал у Константинополі надано італійцям, які вважали себе опорою імперії і що мов би то не приховували зневаги до ромеїв, він і став основним полем бою. Іншу думку висказує Ф. Успенський, зазначаючи про не причасність Андроніка до початку погрому, оскільки: «Связанный событиями, он едва ли мог предупредить кровавую расправу с венецианцами.»¹ Загін пафлагонців на суднах переправився на інший берег, та почали активне винищення. Багато хто з них встиг врятуватися поспішною втечею, користуючись близькістю моря, та все ж багатьох очікувала лише смерть та тортури. Натовп з ненавистю кинувся до латинських житл і не щадив нікого, без розбору статі та віку. На морі спалювали кораблі, що відпливали, в місті ж вбивали тих, кого могли знайти. Таким чином, за короткий термін, значний політичний та економічний вплив італійського купецтва було знищено, а стосунки з країнами було фактично розірвано. Окрім цього, ображені іноземці вирішили помститися, та почали здійснювати грабіжницькі набіги на монастирі, які зустрічалися на їхній дорозі. Тож від цього постраждали одразу обидві сторони, хоча столичний натовп, напевно, виливши таким чином власне невдоволення та напругу, зміг на деякий час повернутися до звичного стану.

За свого прибуття до столиці, Андронік не одноразово влаштовував видовищні сцени, де зі сльозами на очах щось комусь обіцяв, та запевняв у своїх благих

¹ Цит. Успенский К. Н. Очерки по истории Византии. М.: Изд-во при ист.-филол. фак. Моск. высш. женских курсов, 1917. Ч. 1. 268 с. (СПб., 1997).

намірах. Це стосувалося і патріарха Феодосія, що очолював тоді церковну еліту, і перед самим племінником-імператором, і навіть перед могилою Мануїла. Тож прибувши до столиці, він був проголошений народним рятівником, від засилля латинян. Його сини також займали поважні місця при дворі, та користувалися підтримкою населення.

Попри всі його успіхи, він досить швидко зміг усунути подалі від лади як і юного царя, так і його мати, але сам ще не був коронований.¹ За допомогою своїх підопічних, він пустив плітки про ймовірне двовладдя, разом з Олексієм II. Відкрито він же, хоч і починав прибирати до рук повноваження, та вже ж не проявляв наполегливості, а навпаки вичікував, поки імператор не зможе ігнорувати «голос народу», і показово відмовлявся якимось виявляти свій підвищений інтерес до майбутнього статусу імператора. В цілому, політика двовладдя доволі поширена в Візантії, і зустрічалася і за правління Комнінів. Так і Олексій I був співправителем зі своєю матір'ю Анною Даласиною, тож такий вибір могли розцінювати цілком вдалим для юного імператора. Попри це, навпаки призвело до висунення пропозиції позбутися юного царя, від партії Андроніка, що всіляко підтримувала його, визнаючи за ним право на владу. Андронік вирішує позбутися спочатку від імператриці, давши наказ її задушити, а потім і від свого співправителя. Таким чином, він позбувається обох законних представників влади, лишаючи для себе найцінніше – імператорську порфіру. На цей період часу, він ще залишався все народним улюбленцем, що пообіцяв покращити становище населення та сприяти розвитку імперії.

Тож, проаналізувавши біографію Андроніка, можна зробити висновки: на формування його як особистості та його життєвих принципів сприяло в першу чергу його оточення, в якому він ріс, активна взаємодія з принцями та династична пропаганда. Живши у центрі політичних інтриг та боротьби ворожих коаліцій, Андронік з юності почав пристосовуватися до такої взаємодії. Тим

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.с.327

самим у нього сформувалися захисні механізми, що в подальшому визначатимуть його характер, а саме необхідність довести власну конкурентоспроможність. Він ріс в оточенні принципів з постійним усвідомленням власної нікчемності проти них через, здавалося б, незначну різницю в походженні. Майбутній імператор має керувати, а його помічники — виконувати накази. Також розуміння втрачених можливостей від свого батька сприяло формуванню у нього жаги до влади. Життєвий шлях Андроніка та його батька доволі схожий, оскільки вони, маючи подібні характери та зростаючи у схожих умовах, сформували в собі тактику поведінки та погляди щодо власного майбутнього.¹ Відомостей про матір Андроніка доволі мало, але за поширеними версіями, вона була дочкою галицького князя. Пропагандистська політика династії також сприяла закріпленню у нього розуміння слабкості власного положення та фактично інструкції, як це можна виправити.

Таким чином, постійне відчуття загрози власного становища сприяло формуванню бажання самоствердитися та змінити його. Це давало йому сили на боротьбу та пошук інших методів впливу і посприяло формуванню його як завзятого, безжального та амбітного аристократа, що надає перевагу тільки власним цінностям та інтересам.

Проаналізувавши взаємодію між братами, можна простежити за еволюцією їхньої взаємодії: з дружби та товариства вона поступово, під впливом різних чинників, перетворювалася на ненависть та активну опозиційну позицію, а також недовіру та спроби ув'язнення з боку Мануїла. Встановити точні причини ворожнечі між братами доволі проблематично, оскільки визначальним фактором могло стати одразу кілька подій. Попри це, основними приводами для конфліктів між братами були дві речі: перша — це спроби переворотів та захоплення влади з боку Андроніка, а друга — це доволі специфічний вибір любовних інтересів, що мали близьку спорідненість як із самим Андроніком, так і з Мануїлом.

¹ Успенский Ф. И. История Византийской империи. Л.: Аврора, 1927. Т. 2. С. 276.

З'ясувати причини таких "випадковостей" є доволі проблематичним, та, ймовірно, Андронік цілеспрямовано намагався використовувати жінок як інструмент для психологічного та морального тиску на свого родича. Цілком імовірно, що це були провокації задля підриву авторитетності образу брата.

Проаналізувавши підрозділ 3, можна прийти до висновку, що він у свою чергу, є прямим висвітленням кризи візантійського престолонаслідування, в якій опинилася імперія. Андронік Комнін скористався цією кризою, вбачаючи в ній можливість для захоплення влади шляхом найменшого спротиву. Візантійська імперія без міцної руки правителя за кілька років була спустошена та занедбана корупцією, і почала занепадати. Андронік проявив свою акторську майстерність та вміння маніпулювати. Він не наважувався діяти відкрито, але завдяки маніпуляціям з суспільними настроями зміг зробити з себе героя та всенародного улюбленця. Він нав'язав власні погляди як єдине та найкраще рішення проблеми з іноземцями та недалекоглядною політикою імператриці та її фаворита, представивши себе в очах населення як вдалого майбутнього правителя. Він зміг перевести анти латинські настрої на свою користь, тим самим звільнивши місто від «загарбників», а зі своїми ворогами розправився, не докладаючи значних зусиль.

Розділ 2 Політичний курс: внутрішня та зовнішня політика

2.1. Економічні та соціальні реформи

Прийшовши до влади, Андронік одночасно і досягнув мрії, що супроводжувала його життя, та ймовірно ставала однією з причин його завзятої боротьби з навколишніми незгодами, а також зі значним розчаруванням. Проблеми, що раніше здавалися незначними, за роки ігнорування стали значною загрозою.¹ Хитрий підхід Андроніка, яскраво свідчить його підхід до одного з опозиціонерів

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.356

Лапарда, що намагаючись встановити справедливість вирішив збирати проти нового тирана армію. Андронік в свою чергу

Андронік, попри засудження у небаченій жорстокості, отримав також частину свого визнання від хроніста¹, що зазначає, що і здатен він був на хорошу діяльність. Одним з перших його рішень, була спроба побороти корупцію. Можна з упевненістю заявити, що під кінець правління Мануїла, холи він почав хворіти, та менше часу приділяв державним справам, почала набирати своїх сил корупційна машина. Звісно треба зважати, що корупція існувала завжди, як один з елементів взаємодії, але особливість періоду Мануїла, полягає у тому, що згадки щодо цього явища фактично відсутні. Це не дивно, оскільки Мануїл, завдяки політиці постійних завоювань завжди потребував стабільної системи, а от вже з приходом до влади Олексія II, становище значно змінюється. Марія Антіохійська, отримавши доступ до влади, ніяк не боролася проти корупції, а й навпаки сприяла її поширенню. Її фаворит, в свою чергу, теж не виділився спробами обмежити таку діяльність. Навпаки, саме період їхнього правління вважається най масшталбнішим корупційним явищем. Тож по приходу Андроніка в столицю, ситуація вже була доволі проблематичною. Таким чином, однією з обіцянок населенню, була обіцянка значно обмежити корупцію. Андронік, вирішив тут діяти відкрито та швидко, оскільки почав активно викорінювати корупціонерів. Простими погрозами він, відповідно не обійшовся, оскільки його слава як жорстокого вбивці мала поширюватися навколо, то і погрози його мали сприйматися більш серйозно. Хоніат доволі часто розповідає про його жорстокість, тим самим вказуючи, що вона поширювалась на всіх, хто був помічений за порушеннями. В цілому, така методика боротьби, здається найбільш простою та ефективною, оскільки мала ефект залякування населення, що в свою чергу протидіяв поширенню корупції. Кіннам же в свою чергу характеризує населення Константинополя, наділяючи його не кращими

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.408-409.

характеристиками, вказуючи на її непостійність та нераціональність, що виливається призводить до значних наслідків через чутки та плітки, що не завжди можуть бути правдивими. Психологія великих мас населення, в цілому доволі і проста і складна річ, оскільки маніпулювати таким дезорієнтованим скупченням доволі легко, а от щоб приборкати, потребуються значну зусилля.¹

Мануїл, що постійно займався суспільними справами та дбав про добробут країни, все ж не був уражений від певних помилок. Річ у тім, що довіряв він не завжди порядним людям, які часто могли приймати не дуже вдалі рішення щодо країни, з якими тільки Андронік зможе вдало розібратися завдяки методам тиранії та значного контролю. Внаслідок не дуже вдалого вибору Мануїла до влади прийшов Іоанн Пуцинський, що в свою чергу увірував царя в необхідності відмов від корабельних пошлин, що раніше йшли на підтримку флоту. Тепер вони, за його порадами почали йти до казни, а трієри, що поставлялися острівними жителями, використовувати було дуже не вигідно і їх обслуговування займало значну частку бюджету, тим більше постійно їх підтримувати. Тож було вирішено, за потреби виділити окреме фінансування, аніж постійно їх забезпечувати, тим самим лишаючи населення прибережних міст захисту не тільки від власних піратів, а й ймовірного вторгнення або бунту. Тож внаслідок таких виборів прибережні міста лишилися без захисту і під нападами піратів втрачали власну силу. Розграбування кораблів набули масового масштабу, тож прийшовши до влади, Андронік вирішив це зупинити. Методами погроз він зміг припинити розграбування та забезпечити захист власникам суден. За цей незаконний спосіб наживи Андронік пригрозив проводити страти прямо на палубі кораблів. Відповідальність лягала на керівників області чи помість, на берегах якого буде розграбовано судно. Землевласники одразу зрозуміли, що вразі чого, їм загрожує небезпека, тому суворо слідкували за своїми підопічними та не дозволяли поширювати піратство. Так проблему не одного десятиліття було

¹ Іоанн Киннам. Краткая история царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Пер. под ред. В. Н. Карпова. ВИПДА. СПб., 1859. с.304-305

вирішено погрозами смерті, та тиранії. Хоніат навіть чітко зазначає, що такі методи є доволі ефективними: «И с тех пор не было случая, чтобы корабль, пострадавший от напора волн, потерял что-нибудь из клажи, или чтобы сняли у него часть палубы, или отрубили мачту, или унесли якорь, или похитили хоть малейшую веревочку, не говоря о других снарядах.»¹

Податки завжди відігравали важливу роль для імперії, оскільки були основною частиною доходу імператорської казни. Збиралися вони не тільки з селянства, а й із земельних володінь великих землевласників, ремісників та при укладенні торгових умов як портове мито з купців. Основними шляхами для кругообігу фінансів в імперії були війни, оподаткування та торгівля. Податки, в свою чергу, включали в себе відсоток з проведених торгових операцій, акцизи та земельний податок. Всі жителі міст мали платити податки з будь-якого виду власної діяльності. Особливо високі збори проходили під час влаштування ярмарків та організації фестивалів, оскільки, відповідно, затрат на них йшло більше.

Фіскальна політика Андроніка була важливим елементом за його правління. Підвищення добробуту в країні було прямим шляхом для набуття підтримки серед населення, а це, в свою чергу, призводило б до економічної стабільності як країни, так і його особистої. Тож він вирішив в першу чергу заручитися підтримкою селянства та робітників. За правління імператора Олексія II податки значно вирости та, оскільки контроль над витратами фактично не вівся, виділяючи значні суми на влаштування свят, та особисті потреби, таким чином, населення змушене віддавати все більше й більше втрачало можливості для ведення торгівлі². До того ж значні послаблення для латинських купців та робили їх продукцію не конкурентно спроможною. Тож Андроніком було запроваджено реформу, що мала зменшити розмір сплати повинностей та зазначити чіткі суми,

¹ Цит. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.414

² Цит. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.294

виплативши які, населення могло не хвилюватися більше з цього питання. Попри це, збирачі податків мали зазнавати суворих покарань, коли намагалися зібрати більше, ніж було встановлено. Андронік поширював серед населення власну доступність та можливість звернення безпосередньо до нього у разі порушення цієї реформи. Микита Хоніат зазначає, що окрім цього, аби упередити таку діяльність в майбутньому, він призначав на посади лише довірених людей, а також наділив їх доволі високим жалуванням, аби вони могли закривати всі свої потреби без бажання відбирати щось у населення.

Внаслідок таких змін значно подешевшали продовольчі товари, а також значно зросла кількість завезених продуктів сільського господарства до ринків столиці. Відповідно, і зменшився рівень корупції шляхом надання чиновникам підвищеної заробітної платні замість видобування грошей з прикріплених до них територій. Почало розвиватися ремісництво, оскільки ремісникам стало значно дешевше виготовляти продукцію у великій кількості, а також значно вигідніше її продавати. Таким чином, економіка всередині міст починала повертатися до більш кращого становища. Окрім цього, значних обмежень зазнали витрати палацу. Не бажаючи повторювати помилок своїх попередників, Андронік зміг компенсувати витрати двору за управління імператриці та забезпечити відносно стабільний потік коштів, не викликаючи при цьому значних занепокоєнь у населення та організації протестів. Обмежені у владі чиновники не мали що протиставити таким утискам, тому починали збирати опозицію саме серед аристократії.

Викорінювання зловживання чиновників та знаті на цьому не завершилось. Вже більш сміливо спираючись на торговельно-ремісничі прошарки населення та селянство, Андронік починає активну кампанію та видає хрисовул, що, в свою чергу, відміняв новелу Мануїла та дозволяв продавати землі, що належать імператору, не тільки військовим та сенаторам, а й надав доступ до можливості їх отримати іншим прошаркам населення, тим самим знімаючи обмеження. Таким чином, пожалування тепер не вважалися умовним володінням,

обмеженим у праві відчуження, а навпаки, переводили їх на повну власність. Цей хрисовул мав замінити систему проній, аби не допустити збільшення сили у землевласників-феодалів через концентрацію землі в їхніх руках, а навпаки, ослабити їх. Так, за ними тепер було закріплено певну частину землі, яку вони могли передавати у спадок. Така централізація поступово сприяла встановленню одноосібного контролю над імперією. Важливим доповненням була також заборона купувати та продавати посади. Тепер цей аспект мав вирішуватися через імператора з призначенням від його особи людей. Поставлені ж люди мали підкорятися напряду імператору, тож Андронік тепер міг обійти аристократію та отримати владу над землею напряду. Андронік всіляко намагався проявити себе близьким до селян, тим самим здобувши серед них славу «Свого царя» і разом з цим пошану та підтримку, та визнання законності його правління.

Окрім того, Андронік вирішив забезпечити найслабших представників населення: вдів та сиріт, яких в імперії була велика кількість через постійну необхідність військових походів. Їм було надано фінансову підтримку та розглядалися можливості реформування закону про успадкування, аби забезпечити їх від безхатності. У столиці ж Андронік вирішив відновити старий підземний водопровід, що зробив воду доступною серед жителів столиці. Таким чином, після значного фінансування акведуки та фонтани були сполучені проточною річковою водою. Незначні забудови також були в його планах, оскільки він намагався оновити місто ремонтуванням громадських будівель, а також спорудженням портиків та каналів. Ввівши таку фінансову підтримку, він переклав піклування про оздоблення міста на плечі громадян і далі вирішив не втручатися, лише за потреби фінансово надавати допомогу.

2.2 Взаємодія з аристократією та централізація влади.

Варто зазначити, що остаточний прихід Андроніка до влади, і початок його самотійного царювання не пройшов спокійно. Так, як він порушив один з

важливіших законів престолонаслідування, то і отримав опозиційний супротив, від тих, хто не приймав його методів, та не бажав бачити своїм правителем. Спочатку, проблеми йому почав створювати один з вмілих полководців, та сміливих мужів, як його характеризує Хоніат¹, а саме Андронік Лапард. Хроніст вказує, що імператор злякався такого противника, хоча і зміг доволі швидко знайти проти нього зброю, але довгий час все ж вбачав у ньому значну загрозу свого царювання. Тож вирішив усунути цю проблему, і окрім спроб схопити його, вирішив зробити доволі цікавий хід, що вказує на його любов до маніпуляцій з думками оточуючих та демонструє нестандартний підхід до вирішення ситуацій. Ним було розіслано керуючим міст конкретні накази, суть яких зводилася у наданні підтримки Лапарду, зазначивши, що він виконує одне з військових доручень імператора, тож оточуючі мають всіляко цьому сприяти, і головне не чинити перешкоди. Такий підхід зміг би точно викликати в людей непорозуміння, оскільки Лапард, тікаючи, намагався всіляко налаштувати населення проти узурпатора. Тому такі листи, викликавши дисонанс, не сприяли б вдалим зборам прибічників.² Але опозиціонера схопили раніше, ніж листи почали б діяти, та осліпили, з подальшим відправленням до монастирю.

Протистояння нового імператора з місцевими аристократами на цьому не закінчилась, а навпаки лиш набрала обертів, піднявши проти нього вже міста. Почалося зі спроб завоювання Нікеї, жителі якої активно виказували свою неприязнь до нового правителя. Таким чином, всіляко ображаючи його та вміло відбиваючись від військ імператора, вони ще й уміло боролися проти облогових механічних машин Андроніка. Він в свою чергу не раз вихвалявся майстерно сконструйованими механізмами, що в цей раз ніяк не допомагали побороти міську браму. І знову Андронік вирішив не діяти прямо та знайти більш хитре

¹ Цит. Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.353

² Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.356

рішення, тому наказав дістати у столиці мати одного з опозиціонерів, а саме майбутнього імператора, Ісаака Ангела, і використовувати як живий щит, проти оборонців міста.¹ Але все ж не довго протрималося місто, особливо, Хоніат зазначає що смерть одного зі сподвижників повстання, призвела до морального упадку населення, і той варто зазначити, що люди самі втомившись від битви мусили займатися господарськими справами². В цій ситуації, Андронік не проявив очікуваного від імператора милосердя, та не пробачив жителям такого супротиву, хоча масово вирізати місто він не наважився. Але наступне його протистояння, з впливовими родичами, вже не закінчилося на користь монарха, оскільки Ісаак, племінник Феодори та один з нащадків імператора Іоанна, повернувшись з полону вирушив на острів Кіпр, та роблячи вигляд, що був поставлений керувати Андроніком, захоплює владу та починає свавільницьку діяльність. Всіляко знущаючи над населенням, він здобуває статус тирана, та всіляко заявляє про власну повноцінну владу. Андроніка ця новина звісно не могла порадувати, оскільки він знову побачив яскраву загрозу своїй владі. Тут одразу можна зустріти цікавий момент у хроніці Микити Хоніата, що одночасно описує про жорстокість та кровожерливість нового тирана, розписуючи про його витівки та жагу до знущань над населенням, і навпаки, опис симпатій жителів Візантії до нього, попри те, що чутки про його відокремлення, прийшли разом з жорстокими розправами над місцевими.³ Оскільки безпосередньо дістатися до противника Андронік не міг, то він вирішує почати тиснути на нього іншими доступними методами, а саме тиснути через родичів, яких дістати виявилось значно легше. Далі від його руки постраждали брати, що ймовірно також намагалися усунути його від влади, і посадити на престол його зятя, незаконнонародженого сина Мануїла. Таким чином, ми бачимо, що вся жорстока

¹ Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.

Т. 1. VII, с.359

² Туди ж

³ Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.

Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.369–370

взаємодії з аристократами, по більшості складалася з вбивствами опозиціонерів, саме жорстокість до них окремо описується хроністом, в той час як інші звинувачення є лише загальними, на без чіткої конкретики. Попри описану жорстокість, юнака Андронік не вбив, а осліпив та відправив подалі від столиці, і не в монастир а в ув'язнення.

Взаємодія Андроніка з аристократами, набула особливих форм, оскільки неоднозначна політична діяльність Андроніка сприяла як потребі заводити союзників з вищих станів, аби уникати їх перехід до опозиції, і в той же час визначалася протистоянням проти них, оскільки всіляко звужувала рамки їх інтересів, та відбирала доступні для них можливості для комфортного існування, та взаємодії з імператором, що складалося з приходом до влади Олексія I. Таким чином, Андронік, можна сказати, оголошує війну верхівці суспільства.

Важливим кроком для укріплення влади, стала спроба її централізувати. Важливо зазначити, що таке бажання Андроніка, було продиктоване не тільки його бажанням утриматися при владі, а й загальною зміною перерозподілу сил при дворі. Сказати, що за Мануїла, централізація була слабкою, буде помилково, та й не він започаткував цю традицію. Такий підхід був прямим наслідком діяльності Олексія I¹, що прийшовши до влади, потребував організованої та більш професійної армії, оскільки почав значно розширювати кордони імперії. Він використовував роздачу земель для аристократів, як спробу залучити до військових повинностей, та підвищити загальний рівень обороноздатності війська. Він не надавав землю у постійне користування, залишаючи її як власність, вона скоріше була винагородою за виконання військової служби. Його син, Іоанн, продовжуючи політику батька, продовжував і роздачу земель, як і його наступник Мануїл. При такому погляді, Мануїл найбільш щедро одарював визначних аристократів за вірність та службу, тим самим ввіряючи їм у власність значні території, оскільки такий підхід вже став звичним, у отриманні лояльності. Ці імператори мали доволі міцне становище, і доволі добре

¹ Haldon J. The Byzantine Wars. – Stroud: History Press, 2008. – P. 54.

ослаблену аристократію, що поступово також набирала впливів, але не перетягували на себе більшість уповноважень, міцна рука імператора зберігала це право за собою. Але смерть Мануїла похитнула цю рівновагу, надававши фракціям при дворі все більше і більше уповноважень. То ж з приходом Андроніка, розстановка сил була зовсім не такою, як за кінець правління Мануїла. Тож, беручи до уваги його не надто законний прихід, завзяття, з яким він жив все життя аби досягти імператорського титулу, та розхитане становище, яке отримав, і до того ж небажання проводити активну зовнішню політику, він опинився у дуже скрутному становищі. В принципі, його бездіяльність в такій ситуації, могла б привести до усунення імператорської фігури на задній план в подальші роки, з падінням авторитету та ще більшому погіршенні ситуації. Тому швидка і рішуча централізація влади виявлялась єдиним способом, аби привести все до більш-менш звичного ладу. Окрім цього, у Андроніка, фактично не лишалося й методів боротьби з противниками. Це може прояснити чому хитрий та кмітливий Андронік, що не раз перекручував навколишні обставини на свою сторону, не зміг знайти іншого рішення, ніж вбивства та ув'язнення. Підхід, який використовували його попередники, до його ситуації не був актуальним.

Значне накопичення земель в руках небагатьох осіб, що ніяк не зацікавленні в розвитку імперії, а лише фокусуються на збереженні власності, було загрозою.¹

Діль в свою чергу також визнає його реформи, зазначаючи: «И если подумать, что все это было исполнено менее чем в два года, приходится признать, что Андроник был способен возвратить потрясенной империи ее могущество и блеск, имея он в своем распоряжении больше времени, а также будь он более последователен и менее порочен»². З цим важко не погодитися, оскільки така політична завзятість, з якою він діяв, точно зробила б його подальше життя

¹ Успенский Ф. И. История Византийской империи XI-XV вв.: Восточный вопрос. – М.: Мысль, 1997.

² Диль Ш. Византийские портреты: Пер. с фр. – М., 1914.

Вып. 1. – 395 с.

Вып. 2. – 375 с.

більш комфортним, та ймовірно безпечним, забезпечивши його нащадкам сильну країну разом зі стабільним положенням правителя в ній.

Він дуже тонко відчував настрій натовпу, імператор наказав в одній із церков зобразити себе в селянському одязі, з косою в руках, що зневажає Олексія II. Скаржникам та вдячним він був доступний завжди. Таким чином він отримав велику підтримку від селянського населення та торгового ремісництва. Заходи Андроніка I дозволили в короткий термін відродитися майже мертвій зовнішній торгівлі, промисловості та сільському господарству імперії. Простий народ тріумфував, вітаючи «свого» імператора, що став на захист їхніх інтересів. Попри те, його жорстокі вчинки, щодо заможної верхівки та впливових чиновників, сприяли формуванню його образу, як жорстокого вбивці та кровожерливого тирана, улюблена справа якого це страти та катування. Підтримувати цей образ, спочатку Андроніку було навіть вигідно, оскільки методами залякування, він зміг швидко досягти зменшення корупції, та покращення ситуації з податками. Попри це, продовжуючи рішуче викорінювати корупцію, він продовжував формувати власний образ, та не без допомоги аристократії, поширювати вже більш негативний образ серед населення.

Тож, проаналізувавши ситуацію в якій опинився Андронік, то напрошується висновок, що його політика, прогнала швидко сформованому дискредитаційного образу правителя, яким він без сумнівно міг бути, але не без елементу перебільшення в зображенні його жорстокості. Образ цей мали формувати ображені його правлінням верстви населення – аристократична верхівка, що і найбільше постраждала від його спроб привести все до ладу.

2.3. Зовнішня політика та військові кампанії

Андронік Комнін прийшовши до влади зосередився на внутрішній політиці. Через слабкість власного положення, та небажання вести завойовницьку діяльність, він довгий час намагався приборкати аристократію, і робив це доволі завзято. Зовнішня політика імперії за його правління значно постраждала. Та й

через недовготривалість власного правління, він, ймовірно через брак часу не встиг встановити зв'язки з іноземцями. Про присутність на той час у Константинополі посольств інших країн, джерела нічого не повідомляють.

Дипломатичні стосунки Візантії з іншими країнами після приходу Андроніка Комніна до влади значно ускладнилися та погіршилися. Політична нестабільність та значні розколи в імператорському палаці поширювали настрої і на звичайних жителів столиці. Це, в свою чергу, ослаблювало в цілому як імперію, так і роль імператора. Іноземні правителі, зрозумівши, що Візантія втрачає свою силу, вирішили почати діяти з метою завоювання частини імперії. Тож Андронік зрозумів необхідність налагодити дипломатичні стосунки із Заходом та приступив до дії. Попри це, не можна не зазначити, що йому було важко це визнати, оскільки він, проголошуючи себе противником пролатинських поглядів, мусив запросити їх до співпраці, а також змусити знову розпочати вести торгівлю з Візантією. Таке рішення мало значні стратегічні переваги і могло б гарантувати зміцнення імперії та запровадження певної безпеки та стабільності. Попри це, серед знатних родин Візантії не всі розуміли важливість такого кроку, а також його необхідність.

Тут знову ж з'являється одна з причин протистояння Андроніка з аристократами – у нав'язуванні необхідності знову повертатися до західних партнерів. Андронік вже, в свою чергу, вбачав у цьому можливість подолати кризу та зміцнити позиції Візантії на міжнародній арені, тому не брав до уваги їхні думки.

Попри це, після погрому Константинополя західні країни не надто позитивно ставилися до таких змін та спроб налагодити комунікацію. Купці та воїни, що змогли врятуватися, повернулися до своїх країн та поширювали відомості про жахливі вбивства, грабунки та знущання жителів Константинополя¹, і про відсутність захисту зі сторони влади. Погром завдав масових збитків і жителям

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.

столиці, і відповідно постраждалій стороні. Особливо шкоди це завдало торговим італійським республікам. Ситуацію також ускладнювали аристократи, що втекли від тиранії Андроніка за кордон та всіляко налагоджували зв'язки з місцевими елітами. Вони також виступали проти спроб відновлення дипломатичних угод. Андронік почав масово надсилати послів до таких країн, як Англія та Франція, та активно закликати до взаємодії. Врешті-решт йому це вдалося: деякі західні країни бажали відновити торгівлю та культурний обмін між Візантією та Заходом. Ситуація торгівлі коштувала Андроніку поступок в релігійному плані, оскільки він мав підтримати католицьку церкву та дозволити побудувати кілька храмів у Константинополі.

Здавалося б, мертву зовнішню політику є можливість відновити, для цього імператор вирішив наладити стосунки з найбільш сильним та могутнім об'єктом зовнішньої торгівлі – Венецією. І хоча він явно дав зрозуміти, що не підтримує про латинські погляди, і позиціонував себе як представник виключно ромейський інтересів, але саме за його правління Венеція змогла прийти до домовленості з Візантійською імперією про відновлення дружніх відносин.

Вже після заключення угоди, венеціанські купці змогли приїхати знову до Константинополя. Андронік вирішив ліквідувати конфлікт із Венецією тож він визнав необхідність покрити матеріальні збитки, заподіяні венеціанцям під час константинопольського погрому. Також він мав звільнити всіх ув'язнених венеціанців, та виплатити сім'ям постраждалих компенсацію. Неправильно було б думати, що візантійське купецтво не було зацікавлене у торгівлі з Венецією. В наслідок цього було значно збільшено кількість державних доходів, оскільки міжнародна торгівля була однією з ключових галузей доходу. Була спроба зблизитись з папою, від якого він очікував допомоги, зобов'язуючись забезпечити гарантії поширення католицької церкви. Наприкінці 1182 р. папа Луцій III послав свого легата до столиці імперії. Крім того, проти волі патріарха він побудував у Константинополі церкву і забезпечив її не малим прибутком.

Дипломатичні стосунки Візантії не обмежувалися лише країнами Європи. Андронік намагався встановити зв'язки з Саладіном, султаном Єгипту та Сирії. Він, будучи активним ісламським патріотом, а також видатним військовим лідером, мав значні як релігійні, так і політичні протиріччя з Візантією, вбачаючи в імператорі одного з найбільших ворогів та загроз ісламу.

Взаємодія Андроніка з державами Балканського півострова також не надто складалася. Так, Болгарія страждала також через значні внутрішні політичні конфлікти та змагання за владу, і візантійці скористалися цим, і посприяли підсиленню розбрату між політичними сторонами. Це дало їм хорошу можливість посилити свій вплив на Балканах. Сербія та Хорватія були стратегічно важливими країнами для взаємодії, і аби забезпечити власні інтереси, імператори надавали підтримку лояльним до себе князям. Попри це, релігійні та культурні розбіжності інколи ставали ключовим фактором для зламу дипломатичної взаємодії.

Тож, якщо проаналізувати взаємодію Візантії з державами Балканського півострова, можна прийти до висновку, що вона була доволі складною та непередбачуваною, оскільки часто спиралася на політичні інтриги та прагматичний підхід візантійської верхівки, але не завжди давало бажані результати. Взаємодія з іншими правителями несла в собі загрозу як культурні протистояння, так і релігійні.

Та попри всю його спробу налагодити дипломатичні зв'язки, над імперією почала з'являтися значна загроза. Так, після смерті Мануїла скрутна політична ситуація стала очевидною і для іноземних правителів, що в свій час вели активну взаємодію з колишнім імператором, чи то дипломатичну - як балканські країни, чи суто військове протистояння, на прикладі з султаном Єгипту та Сирії Саладіном. Раптове ослаблення центральної влади та слабкість імператора були вдалою можливістю для зовнішніх завоювань. Активно почав діяти король Сицилії Вільгельм II, що вирішив «помститися» візантійцям за погром у столиці та почав збирати масштабну військову експедицію для завоювання. Основною

ціллю була столиця та захоплення влади, але активно – це висловити було б неправильним, тож він скористався благородною ціллю захисту інтересів та помсти щодо ображених латинських купців. Його військова діяльність спричинила поширення масової паніки серед жителів імперії. Паралельно з сухопутною обороною, Андронік намагався також захистити її морські кордони. Він почав формувати флот з бойових суден який мав завадити просуванню флоту норманів через Дарданелли, а також не дозволив би йому проникнути в межі акваторії мармурового моря. Також на стороні Андроніка була значна чисельна перевага, з хорошою військовою спорядженням. Тож впевнений в своїх силах Андронік продовжував проводити чистки серед впливових сімей імперії.

Окрім цього загрозу для його влади несло династичне об'єднання династії Гогенштауфенів, на чолі з імператором Фрідріхом I Барбаросою, що одружив свого сина Генріха VI з Констанцією Сицилійською, що була останньою представницею династії норманів Отвілів. Такий союз мав на меті поєднати між собою сили Сицилії та Німеччини. Вже у серпні 1185 року нормандські війська підійшли до стін Фессалоніки. Причиною слабкої оборони була слабкість воєначальника Давида, що також був родичем Андроніка. Але він не здатен був вправно організувати обороноздатність міста, а скоріше навпаки, всіляко їм сприяв. Своєю бездіяльністю він проявив себе як доволі поганий оборонець. Місто, трохи менше розмірами за столицю, витримало облогу менше ніж 10 днів, але внаслідок слабкості її очільників було захоплене. Небачена раніше жорстокість для ромеїв у масових масштабах здійснювалася по всьому місту. Над населенням не тільки знущались, вбивали і катували, також відібравши все майно, а й всіляко культурно принижували, чинячи безлад та хаос, знущаючись над церквами та релігійними предметами. Така діяльність була представлена як помста за таке ж знущання над латинянами.

Цікавим є те, як саме Андронік відреагував на всі події. Його ігнорування ситуації може вказувати на активну виражену самовпевненість щодо ситуації на фронті, а також, ймовірно, прихований страх, що за цим послідував. Він

очевидно применшує рівень загрози та заперечував втрату переваг з втратою міста. Андронік ймовірно розумів, що як стратег він не надто видатний з представників, оскільки його кампанії у Кілікії, де він міг продемонструвати власну стратегічну перевагу над ворогами, провалилися фактично з тріском. За втратою територій він не продемонстрував ніяких ознак у змінах пріоритетів та підходів. Вони все ж залишалися для нього робочими та правильними. А найкращим рішенням він вбачав ув'язнити родичів невдалого очільника оборони.

Саладін, в свою чергу, ведучи активну боротьбу з хрестоносцями, також не міг оминати прикордоння Візантії. Його кампанія мала на меті закріплення впливу завдяки військовим рейдам та захопленням основних укріплень і окупації торговельних маршрутів. Ця територія формально ще залишалася у сфері впливу Візантії, але фактично імператор не мав можливості ефективно обороняти її. Андронік не наважився відкрито чинити протистояння, оскільки боявся відкриття додаткового фронту, активно ведучи боротьбу з аристократією. Попри це, він намагався вести переговори для хоча б усунення подальших захоплень. Домовившись про певну співпрацю, що включала допомогу та консультації в завоюванні, в обмін на міста, між ними було встановлено певну подобу мирних домовленостей. Саме через неспроможність Андроніка захищати такі важливі території, через два роки після його смерті буде захоплено центр християнства Єрусалим, що в подальшому призведе до значних проблем з хрестоносцями та спробами відновити там християнську владу. В свою чергу, діяльність хрестоносців завдасть значного удару по Константинополю вже за правління династії Ангелів, що також виявились неспроможними не тільки захищати свої території, а й банально не допустити входження ворогів до столиці. Тож така бездіяльність та ігнорування цього питання призведе в подальшому до падіння однієї з провідних країн тих часів.

Внутрішня загроза також не зникла, і Кіпр, що раніше був частиною імперії, та відігравав ключову роль як остів, тепер був відокремлений, та ніс загрозу для

Андроніка. Попри це цілковито вважати Кіпр вже окремою територією буде помилково. До того ж активних завоювань з цього напрямку, попри всю загрозу все ще не відбувалося. Попри це і вплив імператора зменшився фактично зникнувши.

Тож, проаналізувавши розділ 2, можна зробити висновки, що відновлення дипломатичних стосунків з країнами Європи було важливим кроком для Андроніка в спробах врятувати імперію в складний період її історії. Спроба заручитися підтримкою Саладіна, яка мала б надати Андроніку певну перевагу, у випадку загрози з заходу була вдалою, незважаючи на те, що значна частина територій була втрачена. Втручання у Балкани надавало економічну перевагу та можливість впливів на ці території.

Попри всі спроби відновити зовнішні зв'язки, на візантійську імперію було зроблено ряд нападів, в наслідок якого значна частина території була розграбована або втрачена. Воєнні конфлікти були загрозою для імперії. Як зі Сходу, так із Заходу були негативно налаштовані країни. Найбільшого удару завдали сицилійські нормани, які захопили та розграбували Фессалоніку. Кіпр було від'єднано від імперії Ісааком Комніном, і встановлено там власне правління. Антіохія та Кілікія були завойовані ісламським царем Саладіном.

Розділ 3 Візантійська традиція

3.1 Постать імператора у «візантійській традиції»

Візантія, століттями тримала першість серед інших країн у багатьох сферах, завдаючи власні правила, та значною мірою впливаючи на інші країни. За для керування та організацією такої великої сили, потребувались не аби які уміння та навички, та і то, можна побачити, з аналізу біографій визначних постатей, їх може не вистачити аби втриматися у боротьбі не тільки з зовнішнім ворогом, а і часто з приближеними особами. Після розділу Римської імперії на дві частини, в західній, влада імператора поступово втратила свою особливість, та була скоріше ілюзорною, і немала фактично ніяких обґрунтувань, окрім спадковості. Тому всі царські регалії, були пере направлені до східної частини, визнаючи за нею збереження титулу імператора.¹

Попри те, що Візантія була спадкоємицею Риму, в них все ж відрізнялися причини, що обґрунтовували владу імператора, як найвищої інстанції. В Візантії права імператору надавалися Богом, в той час як в Римі, саме народ міг одарувати правителя можливістю керувати та підтвердити його легітимність. Попри це, одразу 3 аспекти, могли надавати підтримку імператору, тим самим даючи йому закріпити свої позиції: аристократія, у вигляді сенату, народ а також армія. Церква ж в свою чергу мала надати благословення та виказати підтримку, як окрема інстанція. Вважалося, що в цей момент імператор отримує божественне благословення. Без благословення церкви, зайняти престол не було можливості, оскільки в такому разі офіційно визнаним представником від бога імператор не був. Попри це, імператори часто знаходили вихід з ситуації, коли отримати церковне визнання було проблематично. До прикладу, Мануїл, за відсутності

¹ Дашков С. Б. Императоры Византии. М.: Красная площадь, 1997.

патріарха, завдяки фінансовій мотивації, зміг домовитись з церковними представниками, стосовно власної коронації. Або ж можна було впливати на церковну діяльність, як і фінансово, так і фізично, як при коронації Ісаака Ангела, коли населення погрожувало патріарху, та таким чином замотивувало його змінити рішення на користь Ангела.

Французький медієвіст Ш. Діль вбачає основну проблему Візантійської імперії у відсутності чітко сформованого апарату престолонаслідування, що в свою чергу спричиняв немало проблем та розбратів між родичами за можливість отримати імператорський престол¹. Питання передачі влади, на перший погляд здається доволі простим, оскільки мають діяти закони класичної монархії, а також патріархальні обмеження. В цілому, такий погляд не є помилковим, але є доволі обмеженим трактуванням дійсного положення. Передача влади спадково, а саме від батька до сина не була чимось не звичним, та не викликала непорозуміння, але при тому, співіснувала разом з можливістю переходу влади до дочки, якщо у імператора відсутні спадкоємці чоловічої статі. Або ж імператор не хотів передавати владу власним близьким родичам. Подібна ситуація майже відбулась за правління Мануїла Комніна, що до народження сина, вирішив назначити свою дочку Марію, та її чоловіка спадкоємцями. Андроніка як одного з близьких представників династії, Мануїл не вважав безпечним, тому не наважився у разі чого назначити його спадкоємцем. Вважалося правильним перед цим одружити дочку, на довірєній людині, аби вони разом могли зійти на царство. Без одруження, жінка могла втрачати вплив, оскільки вважалося, що обов'язково потребується міцна чоловіча рука, і могла бути одружена вже з вибору інших представників керівної верхівки. Насильно їх навряд чи одружували, але тиснути могли як і морально, так і матеріально. Попри це, бували ситуації, коли жінки залишалися правительками і мали можливість уникнути одруження, але це скоріше виключення, та не зустрічається часто. Попри це, одружуватися вони

¹ Діль Ш. Основные проблемы византийской истории: Пер. с фр. и предисл. Б. Т. Горянова / Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Гос. изд-во иностр. лит., 1947. С.22

могли кілька разів, у разі смерті чоловіка. Так Андронік вступив у шлюб з Анною-Агнесою, що в свою чергу була дружиною Олексія II, до його вбивства, і мала посприяти «збільшенню» законності влади Андроніка. Проте окрім цього, владу часто намагалися передати найближчому родичу чоловічої статі, або ж ці родичи самотійно намагалися отримати корону, знову ж таки, як Андронік Комнін. Окрім спадкової передачі, легітимним вважався виборний підхід. Заручившись підтримкою однієї з частин населення, можна було стати імператором. Олексій I Комнін, в наслідок заколоту за підтримки міцної армії зміг стати правителем, Андронік в свою чергу орієнтувався на населення Константинополю, що не без його сподвижок та хитрощів, почало закликати його стати співправителем. Його ж вбивця та наступник Ісаак Ангел, також отримав підтримку населення, та був коронований доволі швидко.

Передати владу можна було не тільки родичам. Також батько Олексія I Комніна, вирішив передати владу не власному сину, а Константину X Дукі, що допоміг йому під час перевороту, але потім і сам перейшов до опозиційної партії. Тож головним в першу чергу було бажання імператора. Так при наявності кількох спадкоємців, не обов'язково, що владу отримає саме старий син. Зазвичай ситуація вирішувалась, або за вибором батька, або ж за спритністю його синів, та рівню підтримки. Іоанн Комнін змушений був протистояти своїй сестрі Анні, а також матері, що не хотіла бачити його імператором. Та все ж за підтримки війська та благословення батька він зайняв трон. Мануїл також, міг програти братові, або ж дядькові, яких вирішив для перестрахування заключити під варту, допоки не стане імператором.

Правління не обов'язково мало бути одноосібним. Двовладдя та навіть тріумвірати також зустрічалися. Тріумвірати звісно рідше, але от двовладдя при династії Комнінів можна зустріти кілька разів. Засновник династії Олексій I Комнін, був співправителем разом з матір'ю Анною Даласиною¹. Під час постійних військових походів, вона займалася всіма важливими справами

¹ Каждан А. П. Армяне в составе Византийской империи в XI-XII вв. – Ереван: АН Арм. ССР, 1975. С. 95

політичними рішеннями. Окрім цього, Андронік Комнін офіційно був співправителем з Олексієм II Комніном¹. Хоча таке співправління не тривало довго, та не враховувати його буде помилкою.

Важливу роль грала також зовнішність майбутнього правителя. Важливим було саме відсутність явних фізичних вад. Саме з цієї причини, аби усунути конкурентів, поширеним було використання осліплення розпеченим залізом. Така міра була доволі ефективною та практичною, оскільки лишившись зору людина навряд чи зможе не те, що спокійно жити далі, а й тим більше керувати імперією. Попри це, бували і виключення, коли осліплених імператорів повертали знову до влади, як Ісаака II Ангела².

На основі аналізу праці Микити Хоніата можна скласти наступний портрет ідеального візантійського імператора. В перу чергу важливу роль відігравала його моральна досконалість, що включала в собі якості справедливості та законослух'яності, так як імператор, що сам порушує закони буде негативним прикладом для своїх підданих, та при цьому має дотримуватися принципів чесності та неупередженості, забезпечуючи рівність своїх підданих перед законом. Попри це він має також поєднувати риси милосердя, вміти прощати та співчувати іншим. Чесний та поміркований правитель має в першу чергу дбати не про себе, а про інших, о того ж приймати рішення розсудливо та вдумливо. Хоробрий та рішучий, не обов'язково має бути завойовником, але повинен бути спроможним захищати інтереси країни. Оточення ж має обирати навколо себе подібне. Такий перелік найчастіше зустрічається у його описах як приклад наслідування, в той час протилежна поведінка зазвичай вказується як негативна риса. Оскільки візантійська церква відігравала важливу роль, то й імператор мав підтримувати та поважати церковні закони, та своїм прикладом показувати потребу їх дотримання. Такий висновок попри певний моральний упадок А

¹ Дашков С. Б. Императоры Византии. М.: Красная площадь, 1997.

² Туди ж

також дотримання культурних традицій візантійців, не надаючи перевагу іноземним культурним аспектам. Імператор окрім цього, вміти мислити далекоглядно. Бо з приходом до влади, у деяких починалося з розкрадання казни, чи масових бенкетувань.

Характеристика правильного імператора, виглядає приблизним чином. В першу чергу, царювання його має бути як юридично законним, так і визнаним хоча б частиною населення.

Тож, підводячи підсумки, можна сміливо зазначити, що ідеальний образ візантійського імператора складався в першу чергу з трьох основних елементів, а саме: з наявності візантійської ідентичності у вигляді підтримки культурних аспектів, римських правових та адміністративних традицій, а також підкріплений християнським віровченням. Монарх, у сприйнятті населення, був не лише світським правителем та керівником, а й активним представником християнства, що мав керувати своїм населенням у межах християнських звичаїв та моральних норм. Його влада мала відповідати як людським законам, так і божим, і особливо мати Боже благословення. Таким чином створювалося унікальне поєднання людини одразу в ролі посередника між небесним порядком та земним. Таке бачення імператора було ідеологічним обґрунтуванням та відігравало основну роль для його державної легітимності в імперії. Витоки коріння Візантії до Риму, також мали вплив на це формування. Таким чином, образ імператора поєднує в собі риси як і демократії, з можливістю вибору, або скоріше отримання підтримки внаслідок налагоджених взаємозв'язків, з однією з категорій населення, що у сутності своїй має значний вплив, так і зі спадковими нормами монархій, де легітимність можна отримати через кровні зв'язки та походження, але це не є основою, а скоріше як одна з побічних гілок факторів, що мають прямий вплив на результат, та не завжди може бути перевагою.

3.2 Комнінська модель правління, порівняння з правлінням Андроніка

Імператор — керівна особа Візантійської імперії. Правителів у давнину нерідко обожествляли власні піддані — як за допомогою релігійних вірувань, так і під м'яким впливом самого правителя. Проживаючи в самому серці імперії — Константинополі — він, здавалося, був захищений від усіх ворогів неприступними міськими стінами, які не раз витримували облогу й могли дати гідну відсіч нападникам. Але ні стіни палацу, ні стіни міста не могли врятувати правителя від інтриг його оточення, що давало змогу сформувати коаліції та партії, зібравши в одній будівлі, як і опозицію, так і надійну підтримку. Візантійська столиця була різноманітною за своїм складом. Велике різноманіття населення утворювало унікальний колорит, що за правильного керівництва, міг стати значною силою, вистояти проти якої не міг і сам імператор. Силу міського населення усвідомлювали і раніше, так за словами Хоніата, натовп, що посадив Андроніка на трон, тепер же закатавав його, позбавивши влади¹. На відміну від інших коронованих родичів, він єдиний, хто постраждав від свого ж населення. Попри це, цікавий підрахунок в тому, що зі 107 імператорів, що правили з моменту зародження імперії та до моменту падіння Константинополя від османів, лише 8 імператорів загинули на полі бою, або через нещасний випадок, і 34 загинули від природніх причин, як то хвороби чи старість, в той час як більшості з них, спокійно покинути цей світ не дали можливості. Це навпаки робить Андроніка більш схожим на більшість імператорів, аніж його попередників, тим самим вказує, скоріше на «неправильність» Олексія I та Мануїла, аніж Андроніка.

Також одразу можна зазначити про відсутність повної божественності в образі імператора, адже вбивати ставленика Бога, було б гріхом, та як виявилось ситуація дещо складніша. Андронік, разом з вбитим за його наказом Олексієм II, померли насильно, в той час як його коронованим родичам пощастило більше. Але варто зазначити, що під час покарання Андроніка, те ж населення, вже

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.437

коронувало представника іншої династії, Ангела, образ якого безсумнівно завдяки пропаганді будуть всіляко обожествляти, і саме за наявності вже нового ставленика, помста минулому здавалася цілком звичною справою. На руку ще й грає прізвище Ангела, та ситуація, при якій почалися масові протести, а саме його втеча на коні до церкви, з мечем. Для тогочасного суспільства, така подія виявилась дуже символічною, а машина пропаганди, тільки підсилювала цей образ. Дійшов до нас опис відображення погрому столичного палацу, що зображає Ангела, під невидимим захистом ангелів, що також своїм впливом, захистили його від стріли Андроніка, порвавши тетиву.¹

Релігійна сторона і у іншому питанні була точно не на стороні Андроніка, особливо, якщо згадати про відлучення Андроніка від церкви, за зв'язок та укладання шлюбу з родичкою Євдокією. По цьому пункту Андронік знову програє, оскільки таке порушення вважається значним гріхом, хоч дівчина не була його кровною родичкою, вона була рідною сестрою дружини імператора Марії Антіохійської, шлюб з якою був не тільки політично вигідним, а і церковно визнаним. Цікавим є той факт, що є ймовірність, що розгортання всіх подій можна було як не уникнути, то як мінімум віддалити на певний проміжок часу. Як зазначає Хоніат, при втечі в храм, Ісаак не одразу став всезагальним улюбленцем та взірцем сміливості та сили. Скоріше навпаки, при перших його годинах перебування в храмі святої Софії, він піднявся до алтарю, з якого, часто саме вбивці приносили каяття та благали всіх про помилування². Населення не одразу побачило в ньому нового майбутнього імператора, оскільки революційні погляди з'явилися вже пізніше. Йому співчували, але й боялися через напружену атмосферу доносів, та політику імператора щодо протидії одразу як і злочинцям, так і їхньому близькому оточенню. Тож, відреагувавши миттєво, Андронік мав би можливість уникнути повстання. Не вбачаючи в ньому загрози, його

¹ Робер де Клари. Завоевание Константинополя / Пер., ст., коммент. М. А. Заборова. М.: Наука, 1986. Ст.22-23

² Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.431

легковажність коштувала йому всього, і влади, і пошани і життя. Тож в цілому, стосунки Андроніка з церквою можна охарактеризувати як нейтрально-негативні. Нейтралітет йде зі сторони Андроніка, що не проявляв інтересу не тільки до церковних практик та звичаїв, до того ж часто їх порушував, а і не надто цікавився релігійною догматикою. Така байдужість вирізняє його поведінку, від попередників, оскільки після на період правління Олексія I Комніна, його мати, будучи доволі релігійною особою, сприяла поширенню церковних практик та поглядів. В наслідок цього, і Іоанн Комнін, і Андронік з Мануїлом, росли в атмосфері набожності та стриманості, з дотриманням церковних догматів. В доведення цього, виступає зміна моральних пріоритетів при дворі у момент початку правління Мануїла Комніна. Такий протест Мануїла, та зміна моральних орієнтирів засуджувалось населенням, а особливо представниками церкви, що поступово втрачали свій вплив. Вимальовується двоякий образ, Мануїл відкрито зневажає закони церкви та сформовані норми, ставлячи в пріоритет власні бажання та задоволення. Та попри це його статус серед населення не погіршується. Маючи позашлюбних дітей від власних родичок, все засудження перепадає саме Андроніку, за подібні зв'язки. Але ж вказувати імператорові доволі небезпечно, в той час засуджувати звичайного аристократа, хоча й близького до імператора здавалося звичною справою. Андронік, своїм приходом до влади, особливо маральні звичаї не змінював. Лише проявлялися наслідки вседозволеності за правління його родича. Андронік як був скандальним поціновувачем жіночої компанії, так ним і залишався. Проте скандальним могло здатися його одруження з зовсім юною Анною-Агнесою, що була дружиною вбитого Олексія II. Але і тут інтерес Андроніка заключався саме у стабілізації власного становища, а для задоволення, він заводив велику кількість фавориток.

Якщо прослідкувати за підходами Андроніка, то можна знайти велику кількість розбіжностей між його діяльністю та правлінням, та його попередниками. Окрім цього, у попередньому підрозділі нами було визначено ключові характеристики, якими мав володіти хороший імператор, аби бути у представленні народу

зразковим. Таким чином, проаналізувавши діяльність Андроніка, та визначивши основні характеристики зразковості, ми можемо порівняти його з коронованими родичами, як то Олексій I Комнін, Іоанн Комнін та Мануїл Комнін. Тож, буде доцільним зробити акцент на законність приходу до влади. Очільник династії Олексій II, хоч і мав батька імператора, та владу на пряму від нього не отримав, тому під час державного перевороту, за підтримки армії зміг прийти до влади. Його ж наступник, Іоанн, був батьковим спадкоємцем, та отримавши від нього перстень теж отримав підтримку від аристократії та військових. Те, що влада переходить від батька до сина, тут є правилом, що і за Мануїла себе виправдало. Андронік же виділився, оскільки, насильницьким методом здобув царський вінець, та посприяв вбивству свого малолітнього попередника. Попри це, підтримка населення у нього була, та й аристократичні кола визнавали його як людину мудру та досвідчену, що цілком підходила для ролі правителя. Отже можна зробити висновок, що не надто законний прихід до влади, не робить його одразу злочинцем та вбивцею в очах суспільства. Звісно, знайшлися противники таких методів, але серед всього населення, їх на момент проголошення Андроніка правителем було не так багато. М. Хоніат, описуючи прихід Андроніка до столиці, зазначає: «большая часть римских государей всегда достигала власти убийством и кровопролитием».¹ Тому ми одразу бачимо розбіжності у світосприйнятті, хоча скоріше, це можна трактувати як зіткнення реальності та очікувань. Вбивства йшли рука об руку з імператорами, та жорстокість хоч і була доволі поширеним явищем, сприймати її за норму населення не бажало, та всіляко це демонструвало. Попри це, саме жорстокість слугувала формуванню негативного образу Андроніка.

Такий підхід, ще тоді, попри загальну любов населення до його особи багатьом не сподобався, і з цього моменту починається його боротьба з аристократами. Андронік на відміну від своїх родичів не славився милосердям, оскільки часто

¹ Цит. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.317

починав мститися своїм противникам чи кривдникам, Хоча спочатку він всіляко завіряв їх у своїй добродушності та гуманності, він все ж вирішував не залишати небезпечних та ярих противників в живих. Так з жителями Нікеї він і обійшовся, частину міста повісивши, а частину змусивши покинути території батьківщини. Стіни Прузи, що таки вдалося пробити стінобитною машиною, також були взяті без бою, знову ж таки, через моральний упадок місцевих жителів, та страх, що пробрався крізь розбиту оборонну стіну. Цьому ж місту, як і Лапарду пощастило набагато менше. Тут вже Хоніат вказує на яскраво виражену жорстокість Андроніка, та взагалі відсутність навіть видимості гуманності від імператора. Методи, з якими він вирішив розправитись з повсталими є доволі жорстокими, попри це не виринають далеко з умовних уявлень подій давнини. Мається на увазі, що живучи у світі постійних війн, та масових захоплень території, з постійною загрозою втратити все від ворожого нападу. До того ж значна частина населення була залучена у військові кампанії, та постійно мала справу з вбивствами, тому активна жорстокість, щодо усунення ворога не засуджувалась, а навпаки підтримувалась. Тож чи не здається дивним, така реакція населення, на розправу з повстанцями?

Хоча тут схоже, засудження йде через вбивство тих, хто вирішив просити помилування, та добровільно відмовився від зброї. В цілому так, від Андроніка очікували прощення населення, і аж ніяк не показової кривавої помсти. Також тут треба зазначити, що жителі міста вирішили здатися, коли Андронік вже фактично переміг. Більшість жителів міст чекала розправа, а тих хто чудом зміг вижити, було жахливо понівечено. Таким чином, Андронік проявив активну рішучість, щодо винищення опозиційно налаштованих аристократів, що зазвичай очолювали повстання у містах, та до всіх причасних до них.¹

Хоніат доволі часто розповідає про його жорстокість, тим самим вказуючи, що вона поширювалась на всіх, хто був помічений за порушеннями. В цілому, така

¹ Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долицкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с. 358

методика боротьби, здається найбільш простою та ефективною, оскільки мала ефект залякування населення, що в свою чергу протидіяв поширенню корупції. А от наскільки така поведінка є не типовою для імператорів Візантії? Цілком очікувано, що в порівнянні з його попередниками, що ставили гуманність та прощення на значно високо у своїх пріоритетах, таке ігнорування традиційної поведінки значно вибивається з картини сприйняття. Тому така відкрита діяльність і викликала обурення.

Цікавим є момент реакції та опис жорстокості Андроніка. Хоніат детально не зазначає, скільки саме було вбито людей Андроніком, зазначаючи, що він отримував від цього задоволення, та постійно цим займався. Але проблема інтерпретації таких величин є в тому, що фактично важко підрахувати, скільки саме ним було вбито. Звісно, немає точного показника, скільки саме варто вбити людей, аби це набуло позначки «багато». Це умовне позначення, яке і сьогодні не має точної інтерпретації, та й такі розрахунки є не надто гуманними, але ж не можна заперечувати, що сприйняття смерті сьогодні, та за часів життя Андроніка Комніна, значно змінилися. Оскільки сприйняття імператорської фігури у людей сформувалося доволі чітко, як мінімум тому, що таким яскравим прикладом виступав Мануїл, то і будь які відступи від діяльності попередника вбачалися чимось дивним та неправильним. Їх як з дитинства порівнювали, так і відповідно протягом життя.

До того ж, і сам Андронік знав, про який сформований образ імператора, оскільки сам не раз користувався його вигідними сторонами. Мануїл не раз прощав його, і не тільки через братські теплі почуття, а і задля підтримання образу доброго та милосердного. Також не варто виключати хороші акторські таланти Андроніка, що міг розчулювати людей, та таким чином здобуваючи від них те, що йому було потрібно.

Андронік в свою чергу ж не міг дозволити собі таку, в якомусь, сенсі легковажність, оскільки до останнього хвилювався через нестабільність власного становища. Мануїл законно отримав владу, але також здійснив важливі

заходи для своєї безпеки, так як не розповсюджувався про смерть батька, а також велів заключити під стражу як і дядька, Ісаака, так і свого брата. Вбивати йому потреби не було, оскільки він і до царювання вважався кращим претендентом на роль наступного імператора, та заручився значною підтримкою та вірними послідовниками. До того ж від свого брата він зміг спокійно відкупитися, і брат в свою чергу не настільки жадав влади, аби чинити постійні перешкоди новому імператору. Ситуація з Андроніком, складалася ж протилежним чином. Він за правом народження не мав можливості отримати царський скіпетр, але вже життя намагався це виправити, чого в решті-решт і досягнув лише на старості. Та і то, весь час боявся, що хтось з опозиції забере у нього владу, оскільки розумів, що тримає її не надто законно, хоча й намагався представити перед іншими все це інакше.

До того ж сприйняття об'єктивності Візантійців є доволі двояким, та не надто, якщо так можна виразитися об'єктивним щодо оцінки правильності діяльності. Яскравим прикладом цього може послужити сама ж діяльність жителів Константинополя, що не так то давно, якраз перед приходом Андроніка в столицю, влаштували погром одній з частин міста, саме тій, де жили представники іноземних країн, і як називає їх Хоніат – латиняни. Таким чином, рівень жорстокості визначається саме фокусом погляду на цю жорстокість. Масове вбивство, стало скоріше розрядкою для населення¹, що так довго копило невдоволення іноземцями, та привілеями, які вони отримували від прозахідної політики Мануїла та його наступників.²

Тож, якщо вбивство латинян можна виправдати в свідомості жителів столиці, то от згадуване Хоніатом вбивство звичайного безхатька, шляхом спалення

¹ Успенский Ф. И. История Византийской империи XI-XV вв.: Восточный вопрос. – М.: Мысль, 1997.

² Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с.322

сприймалося або як небажання розбиратися, або ж недопустимість такого поведіння перед Андроніком, що тоді бачився героєм-рятівником.

Поведінка Андроніка і за період молодості не завжди була однозначною, а вже під впливом такого життя та постійного страху, зовсім перестає відображати його відношення до ситуацій. Хоніат зазначає, що приближені до нового імператора особи, почали зовсім інакше сприймати його поведінку: «Оттого-то многие из приближенных Андроника, люди с умом проницательными, принимали одобрение его за начало опалы, награду каким-нибудь человеческим добром считали предвестницей потери имущества, и благосклонность - знакомъ погибели.»¹ Хороше відношення та визнання талантів вважалося прямою ознакою майбутніх проблем. В той час як відсутність яскраво вираженої реакції, означала відсутність зміни становища і збереження всього, як і було. Таким чином, проаналізувавши цей коментар, можна вкотре прийти до висновків, що Андронік, не діяв відкрито, і ніяк не бажав розкривати власних мотивів до кінця. Його надмірна театральність, ймовірно виявилась захисним механізмом психіки, оскільки не одноразово проявлялась саме перед людьми, високих титулів та чинів, що мали якусь владу чи могли впливати на Андроніка. Перед людьми нижчого за себе статусу, згадок про його яскраво виражені акторські перебільшення та постановки не зустрічаються. Попри це біполярна реакція відносно обіцянок та дій присутня, як і використання образу мученика та ображеного.

Імператорські спадкоємці, мають виховуватися у палаці, та бути оточені однолітками, задля можливості контактувати у соціумі та вчитися взаємодіяти з оточенням. З плином часу, зазвичай саме це оточення формує близьке коло монарха, та всіляко надає йому підтримку та допомагає. Імператор, також не забуває про своїх друзів, та назначає їх на хороші міста та довіряє важливі справи та посади. Проаналізувавши відношення Комнінів до сімейних зв'язків, варто

¹ Цит. Никита Хоніат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. С.332
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII,

зазначити, що таке поєднання милосердя та кланової підтримки сприяло формування в них позитивного образу, оскільки отримати прощення та бути помилуваним після вчинених помилок, або ж ймовірно не бути покараним більше, ані ж того заслуговуєш є не тільки проявом гуманності, а й забезпечує підтримку та появу поваги, і є одним з інструментів, що міг забезпечити народне визнання. Згуртованість в першу чергу асоціюється зі стабільністю та силою, а вона в свою чергу є однією з ознак безпеки. Населення, не залежно від походження та соціального статусу, зазвичай проявляє більш позитивну реакцію при присутності відчуття безпеки.

Принців з дитинства вчили цінувати власних родичів, та налагоджувати з ними хороші стосунки, оскільки саме вони найбільше могли по впливати на імператора. При неможливості налагодити взаємодію, все ж бажано всіляко їх задобрювати, та не ображати. Родичі ж могли заподіяти значно більше шкоди, якщо не йти їм на поступки, як це можна побачити і по діям Андроніка, коли він переховувався від брата і також на прикладі його батька, що вирішив покинути імперію зі старшим сином та певний час переховувався, від гніву імператора Іоанна. Повернувся Ісаак лише коли до влади прийшов його племінник Мануїл, та отримавши прощення вирішив провести останні роки життя подалі від столичних ігор, хоча ще на останок спробував захопити владу вже у племінника.

Андронік діяв таким чином, яким діяли проти нього. Він весь час впроваджував у політичну діяльність ті рішення, які змушували б саме його діяти за наказом. Він вбачав власний досвід та спостереження більш об'єктивними оцінками, ніж аналіз правління свого попередника, а також використовував всі ті принципи, що бачив правильними. Він, не маючи змоги дістатися до своїх ворогів шантажував їх його родичами, оскільки і його в свій час змусили прибути до столиці саме через захоплення Феодори з дітьми. Для нього загроза близьким людям була значним аргументом, на користь відмови від запланованого, або хоча б імітації такої відмови, з подальшим очікуванням зручної можливості. Він розправлявся з опозиціонерами одразу, не даючи їм прощення та других шансів, оскільки його

самого не раз прощавав Мануїл, і в решті решт він зміг добряче заважати його діяльності. Він враховував свій життєвий шлях, та розумів, що якщо він зміг пройти через такі умови та досягти бажаного, то й інші зможуть, якщо він буде повторювати помилки свого кузена. За помилками він вбачав якості, які приписували імператору, та передбачувану поведінку, яку прививав Мануїлу його батько, а той перейняв від Олексія I. Але проблема в тому, що і поведінка Олексія, була протиріччям тогочасним уявленням, оскільки він, діючи частково на перекір, зміг досягти бажаного, та до того ж доволі добре укріпити владу. Андронік, бабчучи опір від аристократії, намагався докладати все більше зусиль, аби його подолати, тим самим провокуючи ще більше опору. Таке замкнене коло, рано чи пізно мало б відобразитись і на навколишніх настроях. А в цьому випадку, перемога стоїть за тим, хто більше ображений. Тому аристократія не залишила жодних шансів на відновлення Візантії, шляхом централізації влади, тому лишилася без основної опори, що могла б убезпечити Візантію від занепаду. Тож в цілому, Хоніат приходить до висновку, що Андронік міг би стати хорошим імператором, навіть одним з видатних, аби тільки не так жадав він смертей та вбивств. Такий висновок, навряд чи протирічить його попереднім висказуванням: «Кратко сказать, если бы Андроник несколько сдерживал свою жестокость и не тотчас прибегал к раскаленному железу и мечу, если бы не осквернял постоянно свою царскую одежду каплями крови и не был неумолим в казнях, - чем он заразился у народов, среди которых жил во время своего долгого скитальчества, - он был бы не последний между царями из рода Комниных, чтобы не сказать - не уступил бы им и сравнялся бы с ними.»¹

Отже, проаналізувавши, який існує сформований образ імператора у візантійців, можна дійти висновку, що усталене уявлення є унікальним поєднанням кількох культурних явищ, основу яких формує релігія, візантійська культура та традиції. Образ імператора є одночасно і постійним, і змінним, оскільки формується

¹ Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долюцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860.
Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, с. 445

залежно від наявного представника влади та його діяльності. Цілком сформований образ може мати відхилення від зазначених критеріїв, та попри все сприйматися як відповідний.

Після аналізу постаті Андроніка Комніна в порівнянні з його попередниками та застосувавши критерії оцінювання образу хорошого імператора Візантії на основі праці Хоніата, та загальних уявлень, можна зробити висновок, що його образ сформувався в наслідок цілком послідовної спроби взаємодії з аристократичною верхівкою, та продовжував формуватися та змінюватися в наслідок політичного курсу Андроніка. Опір навпаки змушував його діяти більш активно, що призводило до поширення його негативного образу та сприяло його закріпленні, через неспроможність діяти інакше. Саме його підхід та вибір точки опори у вигляді селянства, загрожував інтересам більш заможного населення. Варто зазначити, що свідомість людей не є об'єктивною, а вчинки сприймає з власних особистих понять добра та зла, і часто може ігнорувати межі між ними, та підмінювати поняття. Так і сталося, оскільки Андронік, хоч і вирізнявся серед своїх попередників, його завзяте бажання втримати трон створювало необхідність змінювати суспільні норми, та вести активну боротьбу проти невдоволь. При цьому він не надто виходив за межі «норми», якщо взяти до увагу тогочасний контекст.

Висновки

Підводячи підсумки, можна сказати, що більш детальне ознайомлення з біографією Андроніка дає можливість краще дослідити його як історичного діяча та краще зрозуміти контексти епохи та норм, які складали його оточення. Так ознайомившись з життєдіяльністю його батька Іоанна, можна знайти багато чого схожого у їх поглядах на життя та рішення. Андронік брав приклад зі свого батька, тому протягом життя чинив, відносно, схожим чином та використовував подібні методи. Найбільш великою їхньою схожістю виступає боротьба проти власних братів за владу над імперією. Обидва вони спочатку вказували підтримку ново коронованим імператорам, але подальші їхні дії були часто налаштовані проти родичів. Так Іоанн, хоча і при житті батька Олексія I підтримував коронацію свого брата, та все ж проводив політичне протистояння

проти нього, аби отримати імператорську владу у власні руки, як і Андронік, будучи молодим при коронації тільки починав своє протистояння, і попри присягу його спадкоємцю, все ж не зміг виконати власних обіцянок. Інформації про його матір залишилось дуже і дуже мало, але на цю роль добре підходить сестра князя Галичини, Ірина Володарівна, брат якої завдяки вдалому правлінні зміг зміцнити власне князівство, зробивши його одним з найвпливовіших серед князівств Київської Русі. Вважається, що саме вона навчила його «варварської» мови, яка часто ставала в нагоді Андроніку, під час його ризикованих втеч з Візантії та довготривалих подорожей. Діяльність його коронованих діда, дядька та кузена вивчена істориками доволі детально, в більшості і завдяки описам його родички Анни Комнін та її чоловіка, є відносно детальні відомості щодо діяльності Олексія I Комніна. Окрім цього. Андронік мав інших впливових та високоосвічених родичів, що сформували власною діяльністю та впливами його світогляд. В результаті огляду його юності та дитинства, можна краще зрозуміти та дізнатися про події, що відбувалися в його дитинстві та яке він отримав виховання разом з дітьми імператора Ісаака, ознайомитися з методами та підходами до виховання тих часів, та з науками, які вивчав він в юності. Загальним наукам, що мали зробити з нього грамотну та освічену особистість приділялося так само багато часу, як і вивчення військових наук, що мали зробити з нього вправного воєнного лідера та воїна в цілому. Хоча деякі науки Андронік засвоїв при чудово, як мистецтво розмови або вміння конструювати військові машини, та зміг стати вправним воїном, в той час як стратег він проявив себе з більш невдалої сторони. Його освіта повністю відповідала його статусу та положенню в суспільстві, роблячи його відомою персоною в колі аристократії.

Ознайомитись з політичними інтригами, в які був залучений Андронік та впливом романтичних інтересів на його діяльність Любовне життя Андроніка коротко можна охарактеризувати як насичене та повне різноманіття. Він маючи законну дружину та дітей, відкрито цікавився іншими жінками, що часто були його родичками. Першою з них була кузена Андроніка, що до того ж була

родичкою тогочасної фаворитки Мануїла. Через це його роман з нею не одобряли родичі жінки. Попри всі намагання, все ж тиск імператора не дозволив їм бути разом. Попри це на той час він мав офіційну дружину, яка допомагала йому вибратися з в'язниці, та не змогла прожити з ним у шлюбі дуже довго. Наступні його фаворитки також входили в родинне коло. Довгий його шлюб був з вдовою Феодорою, що також не змогла не захопитися харизмою Андроніка, і окрім того, що допомогла йому втекти від імператорських слідчих, та і втекла разом з ним в подорож до іноземних країв, де народила йому кількох дітей. Останньою законною дружиною Андроніка стала юна принцеса Анна, доля якої до смерті молодого імператора Олексія II мала зробити її імператрицею величної держави, але після перевороту та втрати нареченого, стала політично вигідною партією для вже немолодого Андроніка. Попри все він до самої смерті цікавився жінками та дуже любив проводити з ними час. Попри це, такий вибір ним робився цілеспрямовано, аби мати змогу морально та психологічно тиснути на родича, та своїм прикладом спробувати погіршити його авторитет як правителя. Відношення між братами не можна охарактеризувати якимось одним чином, оскільки вони з кожним часом змінювалися в залежності від вчинків кожного, і не завжди в кращу сторону. Спочатку, з дитинства тенденція вимальовувалась доволі позитивна, бо брати змогли потоваришувати та знайти спільну мову. Якщо в дитинстві все починалося з братської дружби, то в юності вже з'являється характер змагання за першість, що виливається в постійні протистояння у дорослому віці в першу чергу зі сторони Андроніка і в попри всю недовіру та образу, любов та постійне прощення зі сторони Мануїла були одним з елементів їхньої взаємодії, що так довго тримав їх в хороших стосунках, та ймовірно уберег Андроніка якщо не від смерті, то від осліплення точно. Але не виключено і протистояння та суперництво зі сторони Мануїла, що з дитинства звикав бути всюди першим або кращим, в вже з юності отримав конкуренцію від родича, чий батько всіляко ворогував з імператором намагаючись значно збільшити власні сфери впливу. Не виключено, що Мануїл як і брат перейняв стратегію поведінки та світогляди від батька, не повністю звісно, але частково.

Попри все він проявляв терпимість до брата. Також не варто забувати на необхідність підтримувати образ правильності, який Мануїл перейняв від свого батька, що і змушував його стільки разів прощати родича. Таке траплялося не раз попри любов Андроніка до змов проти брата, попри його недбале ставлення та відкрите насміхання, що проявлялося у його діяльності, яскравим прикладом є «театральні вистави». Зі сторони Андроніка на протязі життя можна виділити суперництво, що переростало у ненависть, і що перекривали собою братську любов та повагу, а зі сторони Мануїла більше проявів милосердя та готовності йти на поступки, які інколи змінювалися на гнів на брата та бажання ув'язнити чи то осліпити, аби вже точно вберегти права свої та дітей на трон. Можна сміливо затвердити, що «протистояння» між братами, яке тривало аж до смерті Мануїла переміг Андронік, змігши досягти першості в імперії шляхом приходу на візантійський престол та знищити його спадкоємця та сина Олексія II та дружину і на додачу все те, над чим близько тридцяти років займався особисто, і ще довше його пращури – встановлений та діючий лад в імперії.

В ході аналізу, було яскраво продемонстровано проблему успадкування влади у Візантії. «Знищення» Олексія та імператриці з фаворитом, які разом розхитували міцність імперії та всіляко розкрадали казну, потребувало від Андроніка довгого та терплячого очікування та організації таємної змови, із залученням найвпливовіших аристократів. Діяв він хитро та обережно, і що важливо не «своїми руками» залучивши до протистояння як і старшу дочку Мануїла, так і власних дітей. Підготовка почалася одразу після смерті Мануїла, та набувши достатньо сили та впевненості, почався наступ на столицю. Для підсилення та покращення власних шансів, Андронік вдало намагався грати з настроями населення, оскільки вся ненависть до латинян та прозахідної політики вилилась в масове побоїще, що обірвало торгові контакти Візантії з багатьма країнами. Увійшовши у столицю героєм, його протистояння все ще продовжувалося, оскільки він мав обережно усунути від влади імператрицю та її сина, та зробити це було вже не так проблематично. Шляхом вдалої маніпуляції з настроями

населення, та набувши репутації надійної та порядної людини, він застосовуючи власні акторські методи та скориставшись необізнаністю та юність Олексія II, зміг під цілком праведним та благородними аргументами відсторонити обох від влади і також налаштувати сина проти матері, змусивши власними руками підписати їй власний вирок. Через деякий час, під поради керівної верхівки було прийняте рішення про недоречність двох правителів, на користь Андроніка. Вбивство племінника не відкладалося на довго.

Почавши своїми діями «ламати» встановлені порядки, Андронік вирішував одразу кілька проблем, одна з яких це стабілізація власного положення, а також порятунок держави з кризової ями, а яку вона скочувалась за марнотратства імператриці та фаворита. Орієнтир йшов більше на потреби селянства, аби значно зменшити впливи аристократії та заможних феодалів. Посади намісників не продавалися, а мали бути затверджені імператором, стягати більше податкової плати, аніж було встановлено суворо заборонялося. Відмовившись від політики нескінченної війни та захоплень, він прикладав зусилля, аби зберегти вже наявні території. Також попри свою нелюбов до про латинської політики, та зневаги щодо населення він розумів необхідність встановлення торгівельних зв'язків, та намагався відновити втрачені домовленості, обіцяючи компенсацію за розгром та вбивства, що були влаштовані в столиці. Він підтримував селянські донесення у разі порушення, і жорстоко карав порушників, навіть якщо вони виказували йому підтримку.

Під цим почав формуватися опір аристократії, яка втрачала масові привілеї, і Андронік почав боротьбу проти сформованої опозиції. З плином часу, протистояння перетворилося на терор, оскільки імператор часто знищував не тільки порушників, а і їхні сім'ї та родичів а ще й друзів. Таки чином шкода, що ним завдавалася населенню, набула масовості. Ставши ворогом одразу для величезної кількості населення, Андронік почав хвилюватися за своє життя, та боявся замахів. Його боротьбою зі страхом був терор та вбивства. Так до в'язниці потрапляли за найменший огріх, а покарання за жорстокістю часто не

відповідали провині. В столиці наростала атмосфера страху та набувала поширення практика доносів, оскільки неможна було довіряти навіть рідним родичам, не кажучи вже про інших.

Страх населення ще більше підживлювало вторгнення ззовні чужинців, що і було початком смерті Андроніка. Відсутність реакції у імператора на захоплення та розкрадання Фессалоніки лише погіршило негативні настрої та паніку серед населення столиці. Тож, ведення зовнішньої політики мало цікавило нового імператора, він намагався для початку привести країну до ладу. Військову діяльність він також ігнорував оскільки не мав на це ні можливості ні бажання, в той час як сусідні країни вирішили скористатися такою бездіяльністю, та почали активно просуватися територіями Візантії.

З його приходом у столицю дипломатичні зв'язки з торговими республіками було розірвано, внаслідок влаштованого погрому латинян. Таким чином, це призвело до «замороження» зовнішньополітичних можливостей імператора. Та попри власне небажання, він вирішив почати відновлювати зв'язки з торговими центрами.

Сформований образ ідеального імператора є поєднанням культурних надбань двох визначних держав, а саме Римської імперії, та її спадкоємиці Візантії. Від Риму імператор отримав можливість демократичними методами досягти влади, в той час як за Візантії, став укорінюватися риси монархічних образів, з відповідними елементами. Також вплелись особливості християнського світосприйняття, то ж імператор мав бути відображенням поєднання релігійних християнських норм, у поєднанні з Візантійськими традиціями. Цілком сформований образ може мати певні відхилення від зазначених ознак, та попри все сприйматися як наближено до ідеалу. Образ імператора, попри те що був сформований, міг змінюватися під впливом особистих якостей та характеру імператора. Він не намагався повторювати за своїми попередниками та походити на них. Навпаки, здається, що він намагався відсторонитися від всього спільного. В цілому зміни були не надто значними.

Зробивши аналіз постаті Андроніка Комніна з урахуванням контексту його попередників та використовуючи критерії приблизної оцінки на основі праць Хоніата, з урахуванням традиційних уявлень про роль правителя, можна сміливо стверджувати, що імператорський образ Андроніка був логічною послідовністю його діяльності та реакції на аристократичний опір. Він не був ідеальним правителем, але і надмірна демонізація не може бути його характеристикою та не може відобразити усю глибину та різноманіття його образу, сформованого протягом життя. Пропагандистська політика значно демонізувала його діяльність, тим самим ускладнюючи його положення, та змушуючи діяти більш активно. Суб'єктивна оцінка дуже сильно залежить від контексту, в якій її намагаються надати. З урахуванням особливостей жителів столиці через її різноманітність, її сприйняття в більшості відбувалося через призму власних уявлень про правительне та неправительне, тому часто призводило до викривленого сприйняття реальних подій.

Список використаних джерел та літератури

1. Агафий. О царствовании Юстиниана: Вступ. ст., пер., прим. М. В. Левченко. М.: Изд-во АН СССР, 1953. 221 с. (М., 1996).
2. Анна Комнина. Алексиада: Вступ. ст., пер. и коммент. Я. Н. Любарского. М.: Наука, 1965. 688 с. (СПб.: Алетейя, 1996. 704 с.).
3. Византийские историки о падении Константинополя в 1453 году / Под ред. Я. Н. Любарского, Т. И. Соболя. СПб.: Алетейя, 2006. 191 с.
4. Византийские историки о падении Константинополя в 1453 году / Под ред. Я. Н. Любарского, Т. И. Соболя. СПб., 2006.
5. Георгий Сфрандзи. Хроника / Пред., пер., прим. Е. Д. Джагацпаняна // Кавказ и Византия. Ереван, 1987.
6. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой, А. В. Подосинова. Т. 2: Византийские источники / Сост. М. В. Бибииков. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. 384 с.

7. Евстафий Солунский. Об исправлении монашеской жизни // Васильевский В. Г. Материалы для внутренней истории византийского государства // ЖМНП. 1879. Ч. 202. Апрель. С. 433–438.
8. Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах. М.: Высшая школа, 1977. 272 с.
9. Иоанн Киннам. Краткая история царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Пер. под ред. В. Н. Карпова. ВИПДА. СПб., 1859.
10. Иоанн Киннам. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118–1180) / Пер. под ред. проф. Карпова. СПб., 1859. Т. 1. Ч. 2. XII, 363 с. (ВИПДА – Т. 2) (СПб., 1992).
- Михаил Хониат. Против порицающих пренебрежение публичностью. Речь в честь Димитрия Дрими (Отрывки) // История эстетики. М., 1962. Т. 1.
11. Никита Хониат (Акоминат). История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого, И. В. Чельцова. СПб., 1860. Т. 1. Ч. 1–2 (1118–1185 гг). VII, 446 с.; 1862. Т. 2 (1186–1206 гг). XV, 541 с. (ВИПДА. Т. 4) (Рязань: Александрия, 2003. Т. 1–2).
12. Никифор Вриенний [Кесарь]. Исторические записки Никифора Вриенния / Пер. под ред. В. Н. Карпова. ВИПДА. СПб., 1858.
13. Никифор Вриенний. Исторические записки / Пер. Я. Н. Любарский, коммент. А. А. Калинин. М.: Посев, 1997.
14. Памятники византийской литературы IX–XIV вв. Сборник переводов / Отв. ред. Л. А. Фрейберг. М.: Наука, 1969. 463 с.
15. Робер де Клари. Завоевание Константинополя / Пер., ст., коммент. М. А. Забова. М.: Наука, 1986. 176 с.

- 16.Ancient Rus through 1440 // EuroDocs: Primary Historical Documents from Western Europe [Електронний ресурс]. – Brigham Young University. – Режим доступу: https://eudocs.lib.byu.edu/index.php/Ancient_Rus_through_1440 (дата звернення: [вкажи свою дату]).
- 17.Bryennios N. [Повного англомовного перекладу не виявлено. Див. у збірках візантиністики].
- 18.Choniates M. Against Those Who Criticize the Neglect of Public Life // A History of Aesthetics. – Vol. 1. – М., 1962. – Р. [вкажи сторінки].
- 19.Choniates N. O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates / Niketas Choniates ; transl. by H. J. Magoulias. – Detroit: Wayne State University Press, 1984. – 425 p.
- 20.Clari R. de. The Conquest of Constantinople / Robert de Clari ; transl. by E.H. McNeal. – New York: Columbia University Press, 1936. – 180 p.
- 21.Eustathius of Thessalonica. De emendanda vita monachica / ed. and transl. by J. Duffy, D. Krallis. – Berlin: De Gruyter, 2005. – 154 p.
- 22.Kaminiates J. The Capture of Thessaloniki / John Kaminiates ; transl. by D. Frendo, A. Fotiou. – Leiden: Brill, 2017. – 234 p.
- 23.Kinnamos J. Deeds of John and Manuel Comnenus / John Kinnamos ; transl. by C. M. Brand. – New York: Columbia University Press, 1976. – 284 p.
- 24.Komnene A. The Alexiad / Anna Komnene ; transl. by E.R.A. Sewter ; ed. by P. Frankopan. – London: Penguin Books, 2009. – 416 p.
- 25.Runciman S. The Fall of Constantinople 1453 / Steven Runciman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1965. – 260 p.
- 26.Sphrantzes G. The Fall of the Byzantine Empire: A chronicle / George Sphrantzes ; transl. by M. Philippides. – Amherst: University of Massachusetts Press, 1980. – 192 p.

27. The Russian Primary Chronicle: Laurentian text / transl. and ed. by S.H. Cross, O.P. Sherbowitz-Wetzor. – Cambridge (Mass.): Medieval Academy of America, 1953. – 352 p.

1. Аверинцев С. С. Византия и Русь: два типа духовности // Новый мир. – 1988. – № 7. – С. 210–220; № 9. – С. 227–239.
2. Аверинцев С., Туринский С. История государства и права Византии. С. 289-291.
3. Безобразов П. В. Очерки византийской культуры. Петроград: Огни, 1919. 163 с.
4. Бенешевич В. Н. Очерки по истории Византии. Вып. 4. СПб.: Студ. изд. комитет при ист.-филол. фак. СПб. ун-та, 1915. 154 с.
5. Брайчевский М.Ю. Проблема славяно-византийских отношений до IX в. в советской литературе. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1963. Т. 22. С. 80-99.
6. Брайчевский Ю.В. К истории расселения славян на византийских землях. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1961. Т. 19. С. 120-137.
7. Брайчевський М. Релігія і культура Візантії: енциклопедія. Київ: Видавництво Сфера, 2011. С. 146.
8. Васильев А. А. История Византии и крестоносцы. Эпоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204). Птг: Академия, 1923. 120 с.
9. Васильев А. А. История Византийской империи. Время до Крестовых походов (до 1081 г.) СПб: Алетея, 1998. 490 с.
10. Васильев А. Славяне в Греции. // Византийский временник. СПб.: ИАК, 1898. Т. 5. С. 404-438.
11. Величко А. М. История Византийских императоров. От Константина Великого до Анастасия I. М.: Вече, 2012. 592 с.

- 12.Величко А. М. История византийских императоров: В 5 т. М.: ФИВ, 2010. Т. 1–3 («Имперская традиция»).
- 13.Вернадский Г. В. Древняя Русь. Тверь: ЛЕАН, 1996. 448 с.
- 14.Глушанин Е. П. Военная знать ранней Византии. Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1991. 245 с.
- 15.Дашков С. Б. Императоры Византии. М.: Красная площадь, 1997. 331.
- 16.Диль Ш. Византийские портреты: Пер. с фр. – М., 1914.
- 17.Диль Ш. Император Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке. Мн.: МФЦП, 2010. 656 с.
- 18.Диль Ш. История Византийской империи: Пер. с фр. А. Е. Рогинской / Под ред. и с предисл. Б. Т. Горянова. – М.: Гос. изд-во иностр. лит., 1948. – 160 с.
- 19.Диль Ш. Основные проблемы византийской истории: Пер. с фр. и предисл. Б. Т. Горянова / Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Гос. изд-во иностр. лит., 1947. – 184 с.
- 20.История Византии: В 3 т. / Отв. ред. акад. С. Д. Сказкин. – М.: Наука, 1967. – Т. 1. – 523 с.; т. 2. – 471 с.; т. 3. – 507 с.
- 21.Каждан А. П. Византийский публицист XII в. Євстафий Солунский // ВВ. – 1967. – Т 28; 1968. – Т 29.
- 22.Каждан А. П., Литаврин Г. Г Очерки истории Византии и южных славян: Пособие для учителей. – М.: Учпедгиз, 1958. – 326 с. (Изд. 2-е, испр. – СПб.: Алетейя, 1998. – 336 с.).
- 23.Клименко Т. Життя у Візантії: культура, традиції, побут. Київ: Видавництво Старого Лева, 2019. С. 80.
- 24.Кононенко С. Візантійське суспільство та культура. Київ: Видавництво КМ Академія, 2013. С. 123.
- 25.Кулаковский Ю. А. История Византии. Том 2: 518 – 602 годы. СПб.: Алетейя, 1996. 456 с.
- 26.Кулаковский Ю. История Византии: В 3 т. – К., 1912.– Т. 1 (395–518 годы) – XVI, 552 с.; 1913. – Т 2 (518–602 годы). – 512 с.; 1915. – Т 3 (602–717

- годы). – XIV, 432 с. (3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Алетейя, 2003. – Т 1. – 492 с.; Т 2. – 400 с.; Т 3. – 352 с.) (СПб., 1996, 2003 – 2004. – Т 1–3).
27. Культура Византии (XII – первая половина XV в.). – М.: Наука, 1991. – 637 с.
28. Культура Византии (вторая половина VII – XII вв.). – М.: Наука, 1989. – 680 с.
29. Курбатов Г. Л. История Византии (от античности к феодализму). Учеб. пособие для студ. ист. фак. вузов. – М.: Высшая школа, 1984. – 207 с.
30. Кучеренко П.А. Візантійська освіта в середні віки. Київ: Видавництво Наукова думка. С. 127 –140.
31. Лебедев В. Візантія. Культура і цивілізація. Київ: Знання, 2002. С. 118-122.
32. Левченко. М. В. Византия и славяне в VI-VII вв. // Вестник древней истории. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. С. 23-48.
33. Литаврин Г. Г Как жили византийцы. – М.: Наука, 1974. – 192 с. (СПб.: Алетейя, 1998).
34. Магула І. Архітектура Візантії. Київ: Фенікс. 2017. С. 47.
35. Михайло Пселл, Хронографія // Переклад з давньогрецької О. М. Філяшкіної / Київ: Видавництво Дух і літера, 2018. С. 58, 83.
36. Михайлов І. Історія Візантії. Київ: Видавництво Соломії Павличко Основи. 2005. С. 105.
37. Мозолін В. Г. Суспільство і культура Візантії: Курс лекцій // Київ: Видавництво Києво-Могилянська академія. 2010. С. 34.
38. Островський. Історія Візантії. Київ: Видавництво Веселка, 2002. С. 111 - 112.
39. Остроградський М. Історія Візантії // Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 371.
40. Остроменцев М. И. История византийского государства // Санкт-Петербург: Издание Императорской Академии наук. Том No2, 1903. С.176.

- 41.Паранич Л. Поведінка людини у візантійській літературі і реальному житті // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури, 35, 2015. С. 149-153.
- 42.Попов О.І. Життя у Візантії. Київ: Наукова думка, 1995. С. 67 – 68.
- 43.Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей в 1054 году). Брюссель: Жизнь с Богом, 1964. 614 с.
- 44.Сказкин С. Д. История Византии. Том 1. М.: Наука, 1967. 522 с.
- 45.Сорочан С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания, культуры. Учебное пособие.: Майдан, 2011.
- 46.Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии. В 3 ч. Харьков: Майдан, 2019.
- 47.Удальцова З. В. Византийская культура. М.: Наука, 1988. 289 с.
- 48.Удальцова З. В. Культура Византии. IV – первая половина VII в. М: Наука, 1964. 711 с.
- 49.Успенский К. Н. Очерки по истории Византии. М.: Изд-во при ист.-филол. фак. Моск. высш. женских курсов, 1917. Ч. 1. 268 с. (СПб., 1997).
- 50.Успенский Ф. И. История Византийской империи VI-IX вв. М.: Мысль, 1996. 828 с.
- 51.Успенский Ф. И. История Византийской империи XI-XV вв.: Восточный вопрос. – М.: Мысль, 1997. 829 с.
- 52.Успенский Ф. И. История Византийской империи. Л.: Аврора, 1927. Т 2 (Первая половина). 520 с.
- 53.Успенский Ф. И. История Византийской империи. М.: ООО «Изд-во Астрель», ООО «Изд-во АСТ», 2001. Т 1: Период I (до 527 г). Период II (518– 610 гг). 624 с.
- 54.Успенский Ф. И. История Византийской империи. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. Т 1. XIV, 872 с.
- 55.Успенский Ф. И. История Византийской империи. Том 1. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. 872 с.

56. Успенский Ф. И. История Византийской империи: Период Македонской династии (867–1057) / Сост. Л. В. Литвинова. М.: Мысль, 1997. 527 с.
57. Федеренко Ю. В. Культура Византии. Издательский дом Питер, 2012. С.231-232.
58. Хизер П. Великие завоевания варваров. Падение Рима и рождение Европы. / пер. С.В. Чепелевского, Г.Ю. Чепелевской. М.: Центрполиграф, 2016. 830 с.
59. Шиповалов В. В., Савченко Е. А. Религия Византии // Москва: Изд-во Московского университета, 1991. С. 168 – 175.

60. Baynes N. H. The Byzantine Empire. – London, 1925 Beck H. G. Das byzantinische Jahrtausend. – München, 1982
61. Diehl Ch. Byzantine Civilisation // The Cambridge Medieval History. – Cambridge: CUP, 1927. – Vol. 4. – P. 745–777
62. Diehl Ch. Byzantium: greatness and decline / Transl. from the French by N. Walford. – New Brunswick, N. J.: Rutgers Univ. Press, 1957. – XVIII, 366 p.
63. Garland L. Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527–1204. – Routledge, 1999. – P. 40–43.
64. Gregory, Timothy E. A History of Byzantium, 306–1453. – Malden, Mass.: Blackwell Pub., 2005. – XIV, 382 p., ill.
65. Haldon J. Byzantium at War. – Oxford: Osprey Publishing, 2002. – P. 96.
66. Haldon J. The Byzantine Wars. – Stroud, Gloucestershire: The History Press, 2008. – No. 2
67. James L. Old Age in the Byzantine Empire. – London: Bloomsbury Academic, 2019. – P. 75–78.
68. Kantoro G. The History of the Byzantine Empire: From Its Glory to Its Downfall. – FV Editions. – P. 56.

69. Kazhdan A. Clothing and Identity in the Byzantine Empire. – *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 58, 2004. – P. 79–92.
70. Kazhdan A. Death and the Afterlife in Byzantium // In: Stratos, A. et al. (eds.), *Dictionary of Byzantine Philology*. – Walter de Gruyter, 1991. – P. 497–499.
71. Mango C. *The Oxford History of Byzantium: Particular Aspects of Byzantine Art*. – Oxford University Press, 2002. – P. 75–76.
72. Mitchell S. *A History of the Roman Empire, A. D. 284–641*. – Oxford, 2007.
73. *The Oxford History of Byzantium* / Ed. by C. Mango. – Oxford; New York: Oxford Univ. Press, 2002. – XVIII, 334 p., ill.
74. Vasiliev A. A. *History of the Byzantine Empire, Vol. 1*. – University of Wisconsin Press. – P. 98–102.

Резюме

У дипломній роботі «Андронік I Комнін: тиран чи реформатор? Політичний портрет на тлі візантійської традиції» представлені результати дослідження впливу постаті Андроніка I Комніна на Візантійську імперію. Мета роботи-розглянути період правління імператора Андроніка, та визначити ключові фактори, що сприяли становленню його як особистості, та сприяли формуванню виражено негативного образу серед істориків, і яким чином це впливало на його правління як імператора. Джерельна база дослідження включає в себе історичні праці сучасників досліджуваного періоду.

Перший розділ дослідження розглядає юність Андроніка, та визначає ключові фактори а також вплив яких членів родини, посприяв закріпленню в нього цілі отримати владу над Візантійською імперією, а також впливали на становлення його як особистості. Окрім цього, яким чином розвивалися його стосунки з братом, та що привело до протистояння між ними, та реконструкція шляху Андроніка, до захоплення влади, і висвітлення складнощів, які він мав подолати, щоб зберегти вплив.

Другий розділ присвячений безпосередньо відображенню його правління зі спробами проведення внутрішніх реформ, та протистоянню з аристократичною верхівкою, що всіляко не підтримувала імператора та формувала опозицію. Також відображена зовнішня політика, що зазнавала занепаду, тим самим приводячи у стагнацію і зовнішню торгівлю, що була основою економіки.

Третій розділ визначає яким є сформований образ зразкового правителя у свідомості візантійців, а також порівнює, згідно ключовим характеристикам Андроніка з попередниками, Олексієм I, Іоанном, та Мануїлом Комнінами.

У ході дослідження авторка прийшла до висновку, що постать Андроніка була результатом тиску династичного середовища, та сформувалася як спроба протесту проти політики впливових родичів. Пропаганда сприяла появі у

Андроніка мотивації до активної опозиційної діяльності, а також спроби морального тиску на імператора шляхом відкритої взаємодії з близькими родичками. Окрім цього, образ який сформувався навколо нього був викривленими відображенням його діяльності, оскільки його реформи отримали значний опір у елітних мас населення. Також, його образ як імператора був нетиповим на фоні колишніх імператорів, попри те доволі непогано вписувався в традиційні канони візантійського монарха.

Ключові слова: Візантійська Імперія, правління, опозиція, політичний образ

Summary

The diploma thesis titled “Andronikos I Komnenos: Tyrant or Reformer? A Political Portrait Against the Background of Byzantine Tradition” presents the results of a study on the influence of Andronikos I Komnenos on the Byzantine Empire.

The aim of the work is to examine the period of Emperor Andronikos's reign and to identify the key factors that contributed to his development as a personality, as well as to the formation of a distinctly negative image among historians, and how this affected his rule as emperor.

The source base of the study includes historical works by contemporaries of the period under investigation.

The first chapter explores Andronikos's youth and identifies key factors, including the influence of family members, that contributed to his determination to gain power over the Byzantine Empire and shaped his personality. It also examines the development of his relationship with his brother, the causes of their conflict, reconstructs Andronikos's path to seizing power, and highlights the difficulties he had to overcome to maintain his influence.

The second chapter is devoted directly to reflecting on his reign, including attempts at internal reforms and the opposition from the aristocratic elite, who actively opposed

the emperor and formed an opposition. It also covers foreign policy, which experienced decline, leading to stagnation in external trade that was the foundation of the economy.

The third chapter defines the formed image of an exemplary ruler in the consciousness of the Byzantines and compares Andronikos, according to key characteristics, with his predecessors Alexios I, John, and Manuel Komnenos.

During the course of the study, the author concludes that Andronikos's figure was a result of pressure from the dynastic environment and was formed as an attempt to protest against the policies of influential relatives. Propaganda contributed to the emergence of Andronikos's motivation for active opposition activities and attempts at moral pressure on the emperor through open interactions with close female relatives. Moreover, the image formed around him was a distorted reflection of his activities, as his reforms met significant resistance from the elite strata of the population. Additionally, his image as emperor was atypical compared to previous emperors, although he quite well fit the traditional canons of the Byzantine monarch.

Keywords: Byzantine Empire, reign, opposition, political image